Eurasian Academy of Sciences Social Science Journal (International Refereed & Indexed)
Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal
2019 Volume:23 S: 1 - 26
Published Online February 2019 (http://socialsciences.eurasianacademy.org)
http://doi.org/10.17740/eas.soc.2019.V23-01

THE TURKISH MIGRATION TO GERMANY FROM THE 1960s TO THE PRESENT

Gülcan YÜCEDAĞ *

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi &Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

E-mail: glcnycdg@gmail.com

Copyright © 2019 Gülcan YÜCEDAĞ. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

Turkish labor migration to Germany has a history of about sixty years. Many things have changed since the first agreement. At first, the migration was thought to be temporary; but over time the first workers have become residents. Some of the workers returned to their home. A large majority, who continued to live in Germany with their families, is still there today. Germany's policies until recently encouraged workers to return. Nowadays, it is possible to say that this situation has improved relatively. In this study, this issue is discussed and the process of migration is tried to be understood from the beginning until this time.

Labor migration to Germany, the difficulties experienced by migrants were subjects of literature. Thus, Guest Labor Literature emerged. In this literature, different topics were discussed in terms of three generations. In this study, migratory and immigrant subjects are examined through selected works of Bekir Yıldız, Zafer Şenocak and Selim Özdoğan. The work chosen for the first generation is “Türkler Almanya’da”, “Tehlikeli Akrabalık” for the second generation and “Wieso Heimat, ich wohne zur Miete” (Why Home? I live through rent) for the third generation. The differences in three generations are discussed and the transformation of migration is tried to be understood.

Content analysis is performed in this study, which is an example of case study. In the context of migration and migrants problem, there are differences in the perception of homeland, language, identity and belonging from the first generation to the third generation. In the first

generation, homesickness, expatriation, the difficulties in Germany were subjects, while in the second generation belonging, search for homeland and identity are subjects. In the third generation, issues such as plural identities, cultural differences and interculturalism and perceiving of 'the other' attract attention.

Keywords: Migration, Immigrant, Sociology of Literature, Identity, Interculturalism.

1960'LARDAN GÜNÜMÜZE ALMANYA'YA TÜRK GÖÇÜ[**]

ÖZET

Almanya'ya Türk işçi göçünün yaklaşık altmış yıllık bir geçmişi vardır. İlk anlaşmadan bugüne, birçok şey değişmiştir. İlk zamanlar göçün geçici olduğu düşünülmüş; ancak zamanla ilk işçiler yerleşik hale gelmiştir. İşçi alımlarının durdurulması ile işçilerin bazıları geri dönmüştür. Ailelerini yanlarına alarak Almanya'da yaşamaya devam eden büyük bir çoğunluk, bugün hâlâ oradadır. Almanya'nın yakın zamana kadar uyguladığı politikalar, işçilerin geri dönmeye teşvik amacı taşımıştır. Günümüzde, bu durumun nispeten iyileştiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada, bu konu ele alınmış ve göçün başlangıçtan bu zamana kadar geçirdiği süreç anlaşılmaya çalışılmıştır.

Almanya'ya işçi göçü ve göçmenlerin yaşadığı zorluklar edebiyata konu olmuştur. Böylelikle, Misafir İşçi Edebiyatı ortaya çıkmıştır. Bu edebiyatta, üç nesil açısından farklı konular ele alınmıştır. Bu çalışmada, Bekir Yıldız, Zafer Şenocak ve Selim Özdoğan'ın seçilen eserleri üzerinden göç ve göçmen konuları incelenmiştir. Birinci kuşak için seçilen eser "Türkler Almanya'da", ikinci kuşak için "Tehlikeli Akrabalık" ve üçüncü kuşak için "Wieso Heimat, ich wohne zur Miete"(Neden Vatan Olsun Ki, Kirada Oturuyorum)dir. Üç kuşakta yaşanan farklılıklar ele alınmış ve göçün dönüşümü anlaşılmaya çalışılmıştır.

Durum çalışmasına örnek olan bu çalışmada içerik analizi yapılmıştır. Göç ve göçmen sorunu bağlamında, birinci kuşaktan üçüncü kuşağa kadar vatan algısında, dilde, kimlik ve aidiyet gibi konularda farklılıklar olduğu görülmüştür. Birinci kuşakta, vatan hasreti, gurbet, Almanya'da yaşanan zorluklar söz konusuyken, ikinci kuşakta yersiz yurtsuzluk, vatan arayışı, aidiyet ve kimlik arayışı gibi konular hâkimdir. Üçüncü kuşakta ise, çoğul kimlikler, kültürel farklar ve kültürlerarasılık, ötekine bakış gibi konular dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Edebiyat Sosyolojisi, Kimlik, Kültürlerarasılık

[**] Bu çalışma, yazar tarafından Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda "Edebiyatın Üç Kuşağı Üzerinden Göç ve Göçmenliğin Dönüşümüne Bakmak" adı ile çalışılmıştır.

Giriş

Edebiyat, hiçbir dönemde toplumdan bağımsız olmamıştır. Kimi zaman toplumsal gerçeklerin nesnel bir şekilde aktarılmasını sağlayan, kimi zaman gerçekliğin üretimi veya sürdürülmesinin aracı görevini üstlenen edebiyat, ortaya çıktığı andan itibaren toplumla ilişki içinde olmuştur. Bu ilişki, Platon'dan günümüze de sorgulanmış ve konuyla ilgili çeşitli bakış açıları geliştirilmiştir Yazar, eser, okur ve toplum bağlamında düşünüldüğünde, söz konusu görüşlerin bu unsurlardan birini veya birkaçını merkeze alarak diğerlerini de kapsayacak veya diğerleriyle bir bağlantı kuracak şekilde açığa vurulduğu görülür. Bu görüşler köklü bir geçmişe sahip olsa da, bir bilim olarak edebiyat sosyolojisi alanı yakın geçmişte ortaya çıkmıştır. Edebiyat Sosyolojisi, toplum ve edebiyat ilişkisine yönelik tüm konulara ilgi duyar ve "**e**debiyatın* birikimi ile toplumsal durumları tahlil etme, edebiyatı izlek alarak sosyolojik analize varma çabasına denk düşer" (Alver, 2012: 8).

Edebiyat sosyolojisinin toplum ve edebiyat bağlantısına yaptığı vurgu dikkate alındığında, günümüzün çeşitli disiplinler tarafından tartışılan olguları olan göç ve göçmenin edebiyata yansıması ve edebiyattaki dönüşümünü incelemenin, edebiyata sosyolojik açıdan bakmakla mümkün olacağı görülecektir.

Göç ve göçmenin edebiyata konu oluşu, "*Odysseia*"dan günümüze kadar çeşitli şekillerde olmuştur. Yola çıkma, yolda olma, hedefe varma, orada yaşama veya geri dönüş, göçmen olarak yaşanan dönüşümler, kültürler arasındaki çeşitli etkileşimler gibi konular gerçekliğini sürdüren ve edebiyata yansıyan veya edebiyatta yeniden üretilen konulardır.

Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ihtiyaç duyduğu işgücünü karşılayabilmek için çeşitli ülkelerle yaptığı işgücü anlaşmaları göçün ve göçmenin edebiyatta farklı bir yer edinmesinin ilk adımı olmuştur. Bu çalışmada, bu göçler sonucu ortaya çıkan misafir işçilerin ve/ya onların yaşadığı zorlukların anlatıldığı misafir işçi edebiyatından, farklı kültürlerin kabulüne ve kültürel farklılıkların önemine odaklanan kültürlerarası edebiyata kadar göçün ve göçmenin dönüşümü incelenecektir. Konuyla ilgili olarak, birinci kuşak için Bekir Yıldız'ın *"Türkler Almanya'da"* adlı eseri, ikinci kuşak için Zafer Şenocak'ın *"Tehlikeli Akrabalık"* adlı eseri ve üçüncü kuşak için Selim Özdoğan'ın –henüz Türkçeye çevrilmemiş eseri olan- *"Wieso Heimat, ich wohne zur Miete"* (Neden Vatan Olsun ki, Kirada Oturuyorum) seçilmiştir. Üç eser üzerinden göç ve göçmenliğin günümüze kadar hangi konular çerçevesinde ele alındığı açıklanacaktır. İlk kuşağın misafir olarak görülmesinden, günümüzde sosyolojik bir gerçek olarak kabul edilmek durumunda kalınan göçmenlere yönelik ne gibi değişimler olduğu aktarılacaktır. Üç kuşak bağlamında bir karşılaştırma yapılacak ve göç ve göçmenliğin geçirdiği merhaleler ve günümüzdeki durumu anlaşılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma göç ve göçmenlik olgularının edebiyattaki yansıması ele alması bakımından bir edebiyat sosyolojisi çalışmasıdır. Bununla birlikte, eserlerde yazarların subjektif bakışının da bulunduğu görülmüştür. Bekir Yıldız'ın sert eleştirel tavrı, Zafer Şenocak'ın iki kültür arasında köprü kurma düşüncesi ve Selim Özdoğan'ın açıkça görülen ideolojik yaklaşımı, edebiyatın göç ve göçmene yönelik yansıtmacı işlevinin yanı sıra yazarlarla ilişkili olarak gerçekliği üretme ve subjektif gerçekliği aktarma yönünü de gösterir.

Bu çalışma aynı zamanda nitel araştırma desenlerinden durum çalışmasına girmektedir. Veriler, içerik analizi ve karşılaştırmalı analize tabi tutulacaktır.

* Bu çalışmada tırnak içerisindeki alıntılarda kimi kısımlar, aksi belirtilmedikçe gerek semantik açıdan gerek vurgu açısından, araştırmacı tarafından **kalın** yapılmıştır.

Öncelikle göç ve göçmen kavramları ele alınacak, daha sonra Almanya'ya işçi göçü ve üç nesilde yaşanan dönüşüm temel konular ve yazarlar ekseninde açıklanacaktır. Daha sonra, örneklem olarak seçilen eserler üzerinden göç ve göçmenliğin izi sürülecek ve üç kuşakta görülen dönüşüm açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Göç, insanın var olduğu her yerde çeşitli şekillerde gerçeklik kazanan bir olgudur. Göç, çeşitli sebeplerle ve amaçlarla gerçekleşebilir. Tarihte görülen göçlerin çeşitliliğe sahip olduğu açıktır, bununla birlikte göçün günümüzdeki anlamına ve çok yönlülüğüne tarihin başka hiçbir safhasında da rastlanmadığını söylemek gerekir.

Latince "migrare" sözcüğünden gelen ve "yer değiştirmek", "taşınmak" anlamlarına gelen göç kavramı (Aigner, 2017: 3), göç sosyolojisi açısından, ne kadar süre ve hangi mesafe itibarıyla göçten bahsedilebileceği, politik sınırın hangi açıdan aşıldığının göç kapsamına dâhil edilebileceği, yaşama, ikamet ve çalışma yerlerinin birbirinden nasıl ayırt edileceği, hangi amaçla yapılan yer değiştirmelerin göçe gireceği ve hareketin gönüllü mü zorunlu olarak mı gerçekleştiği (Düvell, 2006: 6-7) konuları önem taşımaktadır. Örneğin, Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM, 2000) göre, bir hareketin göç olarak kabul edilmesi için, doğulan yerden başka bir yerde bir yıldan fazla konaklamak gerekir. BM'ye (1998) göre ise, geçici göç en az üç ay iken (12 aydan az olmalı), uluslararası göç bir yıldan fazla süreyi kapsamalıdır. Daha kısa süreli hareketler, tekrarlansa bile, göçe girmez (akt. a.g.e.: 5). Bununla birlikte, daha önceki dönemde coğrafi mesafe göç için önem taşımaktayken, günümüzde kültürel mesafenin daha önemli olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, insanların neden göç ettiğine yönelik, çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Todaro'ya göre insanlar, temel olarak ekonomik nedenlerle göç ederler. Eğitim, kültürel farklılık, şiddet ve siyasi huzursuzluk ve ailelere katılma gibi başka sebepler de bulunmaktadır. Şehir hayatının parlak ışıkları için göç edenler olduğu, az sayıda çalışma tarafından desteklenmiştir (Todaro, 1980: 377). Bu sebepler, göçün ekonomik göç, turistik göç, gönüllü veya zorunlu göç gibi türleriyle de ilişkilidir.

Günümüzde göçün nedenlerinin çeşitli olduğu ve göçün içeriğinin çok boyutlu bir anlama sahip olduğu açıktır. Tarihsel, sosyolojik ve politik çeşitli olay ve olguların da göçün yoğunluğu ve türü açısından etkileri bulunmaktadır. Sanayileşme, kentleşme, Büyük Buhran (1929 Dünya Ekonomi Bunalımı), Nazi zulmü, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'nın işgücüne duyduğu ihtiyaç, 1973 Petrol Krizi, Berlin Duvarı'nın inşası ve yıkılışı, 9/ 11 Olayları gibi sosyo-politik, ekonomik ve kültürel olay ve olgular göçü tetiklemiş veya engellemiştir. Bununla birlikte uluslararası göç, bir uygulama olarak bazı dönüm noktalarıyla birlikte uzun bir tarihe sahiptir. Ortaçağ toplumlarının çözülmesi ve buna eşlik eden Rönesans, ticari devrim, sömürgeleştirme, tarım devrimi, sanayi devrimi, serbest piyasa topluluklarının ortaya çıkışı, modern kitlesel eğitim sisteminin oluşumu ve teknolojik ilerleme, uluslararası göçün büyümesini sağlayan olaylardan bazılarıdır. Yakın geçmişte, bilgi teknolojilerindeki devrimsel değişmelerin yaşandığı küreselleşmeyle birlikte göç, daha da gelişmiştir. Avrupa Birliği gibi ekonomik bloklar, uluslararası göçün kapılarını, kendi üye ülkelerine açmıştır. Göçün finansal ücreti, ucuz ulaşım ve konaklama imkânları, çevrimiçi seyahat düzenlemeleri ve düşük ücretli sigorta paketleri olan güvenilir varış yerlerinin ulaşılabilirliği ile büyük bir düşüşe geçmiştir. Aynı şekilde, göçmenler hakkında uluslararası kongreler*, dünyanın birçok yerinde barışçıl çevre, donanımlı ve profesyonel işgücüne sahip göçmenlerin teşviki ve modern düşük ücretli

* Örneğin 26-28 Ekim 2018 tarihleri arasında Kocaeli'nde düzenlenen **Kartepe Zirvesi 2018**'de "**Göç, Mültecilik ve İnsanlık"** başlıklı Uluslararası Sempozyum, zengin içeriği ve dünyanın her yerinden çeşitli meslekteki kişilerin katılımı ve konuşmalarıyla bu anlamda yakın dönem örneklerinden biridir. https://www.kartepezirvesi.com/ (10.02.2019)

ulaşım imkânları, uluslararası göç için, temel güdüleyiciler olmaya başlamıştır. İşgücünün dünyanın bazı yerlerindeki ülkelere göçü, imzalanan ikili veya çoklu anlaşmalar sayesinde kolaylaşmıştır. Doğal ve insan eliyle oluşturulmuş felaketler, savaşlar, çatışmalar ve kötüleşen politik çevreler, günümüzde göçe yol açmaktadır. Mevcut küresel düzenekle bağlantılı olarak, egemen devletlerin iç ve dış çatışmalarının insanları bu ülkeleri terk etmeye zorladığı gözlemlenebilir. Bunun için en iyi örnek, insanların Afganistan, Irak, Libya ve Suriye'den iç savaştan dolayı göç etmeleridir. Diğer taraftan yoksulluk ve kalifiye iş eksikliği, ekonomik göç olarak düşünülebilecek göçe neden olan sebeplerdendir. Bunlar genellikle, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş olan ülkelere doğru gerçekleşen dış göç olarak görülür. Daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak için, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere göç etme eğilimi küresel bir olgu haline gelmiştir. Ayrıca, daha fazla ulaşım seçeneği ve hızlı bilgi akışı göçün dünya çapında yayılımını kolaylaştırmıştır. Bu nedenle göç, geçtiğimiz birkaç on yılda, özellikle küreselleşmeyle birlikte, tüm dünyada temel demografik güç haline gelmiştir (Wickramasinghe ve diğerleri, 2016: 13-16).

Tarihte görülen ilk göçlerin toplumların göçebe olması dolayısıyla, kitlelere; Avrupa'da Ortaçağ göçlerinin tüccarlar, ücretli zanaatçılar ve halk ozanları gibi gruplara; modern göçlerin bireylere özgü olduğunu (Park, 2016: 74); günümüz göçlerinin ise hem kitleleri hem çeşitli grupları hem de bireyleri kapsayacak şekilde bir iç içeliği barındırdığını söylemek mümkündür. Göç türleri, görüldüğü gibi çeşitli sebeplere bağlı olarak artmıştır. Göçün sebepleri ve sonuçları da inkâr edilemeyecek boyutlara ulaşmış ve bu nedenle göç çalışmaları da başlangıcından bugüne kadar çok boyutlu bir alana taşınmıştır.

Günümüzde göçün ulaştığı boyutlar, görüldüğü gibi oldukça karmaşık ve çeşitlidir. Bu durumun göçmen kavramı için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Göç eylemini gerçekleştiren kişiye, gruba veya kitleye göçmen olarak bakmak, kesinlikle yeterli olmayacaktır. Türk Dil Kurumu göçmeni; "kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk), muhacir" şeklinde tanımlamaktadır. Bununla birlikte, göçmenliğin içeriği de, kişinin, grubun veya kitlenin göçü hangi amaçla gerçekleştirdiğine, hangi sınırları aştığına, bulunduğu yerde kalma süresine vb. göre farklı anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte, kişinin göçe gönüllü olarak mı dâhil olduğu veya zorunlu olarak mı göç ettirildiğine bağlı olarak da göçmen tanımı ekonomik göçmen, kalifiye göçmen, mülteci, sığınmacı gibi adlandırmalara sahiptir. Farklı bir açıdan bakılacak olursa, göçmenin göç alan ülke açısından istenmesi veya istenmemesi de genel bir tanımı zorlaştıran faktörlerdendir. Bu durum, kimi göçmenleri tamamen "yabancı, öteki" konumuna sokarken, kimilerini "arzu edilen nesneler" haline getirmektedir.

Göçmen algısının zaman içindeki değişimi, ülkelerin politikalarında da değişimi gerekli kılmıştır. Örneğin, Almanya gibi "sıfır göç" anlayışına sahip veya Avustralya gibi "Beyaz Avustralya" politikası güden, göçmenleri misafir işçi veya geçici yerleşimci olarak tanımlayan ülkelerin göç anlayışı, göçmenliğin kalıcı gerçekliği ile beraber daha ılımlı ve/ya çokkültürcü anlayışlara dönüşmüştür. Özellikle devletler tarafından teşvik edilen göçler, ardında –istense de istenmese de- kalıcı göçmenler bırakmıştır. Bu durum da göçmenlerin yerleştikleri ülke ve hâkim kültürle aralarında bir uyumu gerekli hale getirmiştir. Konuyla ilgili olarak, üç temel uyum politikasından bahsetmek mümkündür: asimilasyoncu, entegrasyoncu ve çokkültürcü politikalar. Post-kolonyal dönemde, farkın ve farklı kültürlerin tanınmasına dikkat çekilmesi, çokkültürcü politikaların ön plana çıkması gerektiğini işaret etmektedir; ancak özellikle yapısı itibarıyla göç ülkesi olmayan (göçle sonradan tanışan) ülkelerin genel olarak entegrasyoncu politikalar adı altında, asimilasyoncu politikalar uygulamaya çalıştığı da bilinen bir gerçektir.

Göç tarihinde, bir yere yerleşen göçmenlerin orada bulunanlarla bir şekilde bütünleşmesi ve toplumsal düzenin sağlanması gerekmiştir. Bu, kimi zaman yerlilerin asimile edilmesiyle kimi zaman göçmenlerin ev sahibi toplum içerisinde asimile olmasıyla kimi zaman da iki toplumun

sosyal, kültürel, politik vb. açılardan birbirlerini etkileyerek uyum içerisinde yaşamasıyla gerçekleşmiştir. Günümüzde, konuyla ilgili tartışmalar daha çok son iki bakış açısı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu tartışmalarda, karşılıklı bir uyumun izleri görülse de göçmenin hâkim kültüre uyması gerektiği görüşü baskındır. Bu nedenle göçmenin uyumu (entegrasyon) hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış ve sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik uyum başlıkları altında çeşitli bakış açıları geliştirilmiştir. Türker'e (2013) göre, entegrasyon olgusunun, "hukuksal/siyasal bir zemin üzerinde, bireylerin, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik ana boyutları ile sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik ara boyutları dikkate alınarak" gerçekleştirilmesi gerekir (akt. Türker ve diğerleri, 2014: 30). Bu düşünce, uyum konusunda kapsayıcı bir açıklama sağlamaktadır.

İki grup açısından da birlikte yaşamanın temel gerekliliklerinden biri uyumdur. Bununla birlikte, göçmenlerin hâkim toplum ile uyumu her zaman mümkün olmamaktadır. Göçmenlerin kültürleşme yönelimleri ile hâkim toplumun uyum politikalarının birbiriyle ahenk içerisinde olması beklenmesine rağmen, zaman zaman şiddeti değişen sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum, uyumu gruplar bağlamında ele alan sosyal psikolojik bakışı gerekli kılmaktadır.

Sosyo-psikolojik açıdan göçmen gruplar ve baskın toplum iki grup olarak düşünüldüğünde, gruplar arası ilişkilere odaklanan Tajfel ve Turner tarafından geliştirilmiş bir kuram olan "sosyal kimlik kuramı" öne çıkar (akt. Şeker, 2015: 12-13). Sosyal kimlik yaklaşımı toplumun hiyerarşik olarak yapılandığından, farklı sosyal grupların bu yapı içerisinde erk (iktidar) ve statü ilişkileri kurduğundan yola çıkar. Makro, mezo veya mikro düzey sosyal grupların bireye bir sosyal kimlik kazandırdığını öne sürer. Sosyal kimlik kişiye "ben kimim?" ve "ben olmanın gerektirdikleri nelerdir?" sorularının cevaplarını kazandırır.
Sosyal kimlik kuramı, göçmen ve hâkim toplum bağlamında düşünüldüğünde, kültürleşmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Grupların sosyal teması sonucu, yaşanan karşılıklı değişim süreci olarak tanımlanan kültürleşmenin, birey veya grup düzeyinde olması mümkündür. Berry, Trimble ve Omedo (1986) ise kültürleşmeyi dört açıdan ele alır: göçmenlerin kendi etnik kimliğini sürdürdüğü ve hâkim kültürle ilişki kurduğu durumda entegrasyon, göçmenlerin kendi kültüründen vazgeçip hâkim kültürü benimsemesinde asimilasyon, göçmenlerin kendi etnik kimliklerini sürdürüp kendilerini hâkim kültürden yalıttıkları durumda kopma (ayrılma) ve göçmenlerin kendi kültürlerinden vazgeçip hâkim kültürle de uygun biçimde ilişki kuramadıkları durumda marjinalleşme söz konusu olur (Hogg ve diğerleri, 2014: 586).

Söz konusu kültürleşmenin tek taraflı olmadığını belirtmek gerekir. Hâkim toplum açısından da; entegrasyon, ayırma, asimilasyon, dışlama ve bireycilik kategorileri bulunmaktadır. Entegrasyon, ayırma ve asimilasyon göçmen grup için geçerli olan ilk üç durumun aynısıdır. Entegrasyon ve bireycilik stratejileri, göçmenleri pozitif görüp kabul ederken; ayırma, asimilasyon ve dışlama, onları önemsemez veya reddeder (Şeker, 2015: 17). İlk iki stratejideki ılımlılık, diğer stratejilerde görülmez. Ayırma, asimilasyon ve dışlamada etnosantrik bir yaklaşım söz konusudur. Göçmenlerin bu yeni topluma uyumları görüldüğü gibi, hem kendilerinin hem de hâkim toplumun tavrıyla ilişkilidir.

Göçmenin günümüzdeki bağlamı, görüldüğü gibi, birçok faktöre bağlı olarak değişmektedir. Göçün bu zamandaki değişimi, dışarıda olanı –yabancıyı-, içeriye taşımış ve artık uzaktakine yönelik yorumlar (hatta hayaller) değil, içeride olana bakış açıları geliştirilmiştir. Göçmenlerin uyumu meselesi, güncelliğini korumaya devam etmektedir. Burada, sadece göçmene değil, hâkim topluma, köken ülkeye, hedef ülkeye ve bu ülkelerdeki küçüklü büyüklü yapılara da iş düşmektedir. Sonuç olarak, grup bağlamında bir uyum her iki tarafın da refah içerisinde yaşamasına hizmet edecektir.

2. Almanya'ya Türk İşgücü Göçü

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ihtiyaç duyduğu işgücünü karşılamak için çeşitli ülkelerle işgücü anlaşması imzalayan Almanya, Türkiye ile de 30 Ekim 1961'de ilk işgücü anlaşmasını imzalamıştır. İki ülke açısından da ekonomik refaha hizmet etmesi beklenen bu göçün sonuçları, beklendiği gibi geri dönüş odaklı olmamış ve bu göç, 1980'li yılların başında "göç edenlerin gittikleri ülkelerde kalıcılığa dönmesi ve Türkiye ekonomisinin yeni liberal eğilimlerle, doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslararası finans çevreleri ve dinamikleri ile entegre olmak gibi, göçten ve göçmenlerden gelecek ekonomik girdinin önemini yitirmesi" ile ardında kalıcı göçmenler bırakmıştır. (İçduygu, ve diğerleri, 2014: 318).

Almanya'nın bir göç ülkesi olmadığını ileri sürmesi nedeniyle, göçmen sorunu yakın zamana kadar onları hedef ülkelerine geri dönmeye teşvike odaklanmıştır. Çeşitli ülkelerden Almanya'ya göç eden işçiler "misafir işçi" *(Gastarbeiter)* olarak tanımlanmış ve işgücü anlaşmaları da dönüşümlülük ilkesine göre düzenlenmiştir. İşçilerin oldukça detaylı sağlık kontrollerine maruz kalması da, ihtiyaç duyulanın "insan" olmadığını, bir makineye uyum sağlayacak kadar sağlıklı "bedenler" olduğunu göstermiştir (ayrıca bkz. Berger- Jean ve diğerleri, 2010).

1973 yılı itibarıyla Almanya'nın Avrupa Topluluğu'na üye olmayan yabancı işçiler için göçü durdurma girişimi (Kuruyazıcı, 2001: 3) yasadışı yollardan göçün kapılarını açmış, göç durdurma politikası sadece kısa süreliğine etkili olabilmiştir. Bu yıl itibarıyla, Türk göçmen nüfusunun belirleyicisi işçi göçleri değil, aile birleşmeleri ve siyasi sığınmalar olmuştur (Kaya, 2016: 49). Eşin Almanya'da 3 yıl yasal olarak ikamet etmiş olması, iş sözleşmesinin uzun süreli olması ve kalacak uygun bir yer sağlayabilmesi durumunda, Türkiye'deki eşini yanına alabilmesi mümkün hale gelmiştir (Aybek, 2012: 41). Bunun sonucunda, işçilerin bazıları geri dönerken, büyük bir çoğunluğu ailelerini yanlarına alarak Almanya'da yerleşik olmanın bir anlamda ilk adımını atmışlardır. Böylelikle azaltılmaya çalışılan göçmenlerin sayısı -beklenenin aksine- artmıştır. "1974-1980 arasında Federal Almanya'da yaşayan küçük çocukların sayısında % 129,8 bir artış" (Abadan-Unat, 2017: 92) görülmüştür.

Aile birleşmeleri ile Almanya'da yerleşik bir düzen kurmaya çalışan işçiler, genellikle kendi yakınlarının ve akrabalarının bulunduğu yerlerde iç içe yaşamaya başlamıştır. Bu nedenle, Alman toplumuyla yakın ilişki içerisinde olamayan ilk kuşak için uyum hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Ailelerini yanlarına alan işçiler için kendi sorunları değil, çocuklarının okul sorunu daha önemli hale gelmiştir. Alman Eğitim Bakanlığı, çocukların hem Almanya'ya uyum sağlaması hem de döndüklerinde anavatanlarında sorun yaşamaması adına "ikili bir strateji" tercih etmiş, "ulusal sınıflar", "hazırlık sınıfları" ve "anadil sınıfları" ayrımına dayalı bir sistemle yabancı öğrencileri Alman akranlarından ayırmıştır (Castles ve diğerleri, 2008: 310-311). Görüldüğü gibi, Almanya'nın geri döndürme teşviki, aile birleşmeleri sonrasında de devam etmiştir.

1980'li yıllarda, göçmenler asimilasyon veya geri dönüş arasında bir tercih yapmaya zorlanmıştır. Aile birleşmeleri konusunda çeşitli kısıtlamalar getirilmiş ve geri dönüşe teşvik için 30 Ekim 1983 ve 30 Haziran 1984 arasında Almanya'yı terk edenlere, 10.500 D.M. (*Deutsche Mark*- Alman Markı) tutarında bir yatırım ve ayrıca her çocuk için 1.500 D.M. ödeme garantisi verilmiştir (Kaya, 2016: 48; Abadan-Unat, 2006: 74). Bu söz sonucu, 300 bin kişi ülkeyi terk etmiş; ancak bu düşünüldüğünden çok daha maliyetli olmuş ve böylelikle gerçek çözümün de bu olmadığı anlaşılmıştır (Kaya, 2016). Türkiye'de yaşanan 12 Eylül 1980 darbesinin, Türklerin geri dönüşünü engelleyen en önemli unsurlardan biri olduğunu düşünmek de yanlış olmayacaktır.

Soğuk Savaşın sona ermesi, Doğuda komünist rejimin çökmesi ve Berlin Duvarı'nın yıkılması ile doğudan batıya göç akınları başlamıştır. Bu göçler sığınmacı ve mülteci hareketleri olarak gerçekleşmiştir. "Şiddetli çatışmalar, ulaşım maliyetlerinin azalması ve Berlin Duvarı'nın

yıkılmasıyla beraber Avrupa'ya ulaşmak daha kolay ve çekici olmuştur" (Dalak, 2018: 28). Almanya 1992'de 430.191 başvuru ile en çok sığınmacı ve mülteci başvurusuna sahip ülke olmuştur (Tanverdi-Dernac, 2005). Bu hareketler, AB'nin göçe yönelik bakışında birtakım yenilikler getirmiştir. Göç, işsizliğin temel sebeplerinden biri olarak görülmüştür (Özdal, 2008: 98). Böylelikle, Almanya'ya göçün üç şekli ortaya çıkar: misafir işçiler, sığınmacılar, aile birleşimleri veya evlilik yoluyla gerçekleşen göçler (İçduygu, 2012: 18). Bununla birlikte göçün, bir anlamda güvenlik tehdidi olduğu yönündeki tartışmalar da gündeme gelmiştir (İçduygu ve diğerleri, 2014).

90'lı yıllar hem ırkçılığın şiddetlendiği hem de göçmen hakları ve uyum konusunda çeşitli çalışmaların yapılmaya çalışıldığı yıllardır. Almanya'da işçi göçünün başlamasından otuz yıl sonra, 1990 yılında, göçmen işçilerin haklarına kavuşması, Federal Anayasa Mahkemesinin kararı sonucu, uzun süredir yasal olarak Almanya'da ikamet edenlerin süresiz oturum izni alabilmesiyle başlamıştır. Bu hak, sosyal yardımdan faydalansalar dahi, göçmenlere aile birleşimi talebinde bulunma imkânı da vermiştir (Keskin'den akt., Demiryürek, 2012: 38). Göçmenlerin kalıcılığı kesinleşmiş ve konuyla ilgili yasal düzenlemeler başlamış olsa da, Alman siyasetçiler 1990'ların sonuna kadar, Almanya'nın "bir göç ülkesi olmadığını" iddia etmiştir. Bu tarihten sonra ise, göç ve göçmenlerin entegrasyonu ile ilgili yeni tutumlar sergilenmeye başlanmıştır (Castles ve diğerleri, 2008: 288).

İlk modern Alman devletinin kurulduğu 1871 yılında, vatandaşlık etnisite üzerinden tanımlanmıştır. 2000 yılına kadar, Alman vatandaşı olmanın yolu etnik Alman olmaktan geçmiştir. Almanya bu süreye kadar, *jus sanguinis* (kan veya soy üzerinden tanımlanmış vatandaşlık kanunu) ilkesini benimsemiştir. Bu durum, etnik Alman göçmenler (eski Sovyetler Birliği'nden, Polonya, Romanya ve diğer Avrupa ülkelerinden gelen- *Aussiedler*) açısından bir avantaj sağlamış; ancak yabancı göçmenler açısından vatandaşlığa dâhil olmayı zorlaştırmıştır. Bunun sonucunda, birçok göçmen ve onların Almanya'da doğan yabancıların çocukları, doğrudan Alman vatandaşlığını elde edememiştir. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda göçmenler ve ırkçılık karşıtı organizasyonlar, Alman vatandaşlığına kabulün kolaylaştırılması için, özellikle çifte vatandaşlığın ön plana çıkarılmaya çalışıldığı kampanyalar düzenlemiştir. Bu dönemde, Türkiye hükümeti, vatandaşlarına Türk uyruğundan çıkma hakkı vermemiştir. Bu da, göçmenleri iki taraftan da zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır (A.g.e., 2008: 307, 308).

1998'de Sosyal Demokratlar-Yeşiller koalisyon hükümetinin kurulmasının ardından, vatandaşlık yasasının çifte vatandaşlığı mümkün kılacak şekilde düzenleneceği açıklanmıştır. Bu karar, muhafazakârlar başta olmak üzere kamuoyunda şiddetli bir tartışmaya yol açmıştır. 2000 yılında yürürlüğe giren vatandaşlık yasası, süresiz çifte vatandaşlık hakkı tanımamıştır; ancak ülkede en az 8 yıl ikamet etmiş, vatandaşı olduğu ülkenin yurttaşlığından çıkmayı kabul eden, Almanya'da bulunduğu sürede ciddi bir suç işlememiş, yeterli maddi geliri olan, Almanca yeterliliğine sahip ve Alman Anayasasına bağlılık yükümlülüğünü üstlenen göçmenler, Alman vatandaşlığına geçme hakkına sahip olmuştur. Ayrıca, ebeveynlerinden biri yasal olarak en az 8 yıl Almanya'da ikamet etmiş, doğum tarihi 1 Temmuz 1993 sonrasında olmak kaydıyla Almanya doğumlu çocuklar, 23 yaşına gelene kadar çifte vatandaşlık hakkına sahip olmakla birlikte, bu yaşa geldiğinde kendi ülkesi veya Almanya arasında bir tercih yapmak durumunda kalmıştır (Demiryürek, 2012: 40). Bu yasa çifte vatandaşlığa izin vermemiştir; ancak 1990'ların başında, istisnai durumda olan yaklaşık 1.2 milyon kişinin çifte vatandaşlığa sahip olduğu bilinmektedir (Castles ve diğerleri, 2008: 309). 2000'de çıkan yasaya rağmen, Almanya'nın kendini bir göç ülkesi olarak görüp çokkültürlü bir anlayışı benimsemesi mümkün olmamıştır. Nitekim, aynı yılın Kasım ayında Bavyera'nın Hıristiyan Sosyal Birlik Partisi, yaptığı kongrede Almanya'da yaşayan yabancıların, egemen kültüre uyum göstermeleri gerektiğini belirtmiş ve bu kültürü şu şekilde tanıtmıştır: "Batı Avrupa'nın Hıristiyan dini, aydınlanma felsefesi ve hümanizmada kökleşmiş bulunan değerlerini benimsemek!" (akt. Abadan-Unat, 2017: 105)

Bahsi geçen çocukların köken ülkesinin Avrupa Birliği üyesi ülkelerden biri olması durumunda, herhangi bir tercih yapmak durumunda kalmaması ve çifte vatandaşlık hakkını devam ettirmesi de, her göçmenin yabancı olmadığını göstermekte ve böylelikle, aynı "egemen kültüre" (*Leitkultur*) ait olanlar için vatandaşlığın da birleştirici gücü açığa çıkmaktadır.
Aralık 2004'te uyruk seçimi konusunda yeni bir düzenleme yapılmış (2005'te yürürlüğe girmiştir) ve buna göre, yabancı ebeveyne sahip Almanya doğumlu ve Almanya'da büyüyen çocukların belirli şartlar altında, tek bir vatandaşlık tercih etme zorunluluğu kaldırılmıştır. 22. yaş günü itibarıyla Almanya'da en az 8 yıl yaşamış, eğitimine 6 yıl boyunca Almanya'da devam etmiş veya Almanya'dan alınmış bir okul veya mesleki eğitim diplomasına sahip olan çocuk hem Almanya'nın hem de köken ülkesinin vatandaşlık hakkına sahip olur. AB vatandaşlarının veya İsviçre vatandaşlarının Almanya doğumlu çocukları ise, ebeveynlerinden biri 8 yıl yasal olarak Almanya'da yaşamış olmak ve daimi ikamet iznine sahip olması koşuluyla çifte vatandaşlık hakkına sahip olur (Hanewinkel ve diğerleri, 2017: 6). Böylelikle, işçi göçünden kırk yıl sonra, Almanya'nın *jus sanguinis* (kan veya soy üzerinden tanımlanmış vatandaşlık kanunu) ilkesine bağlılığı, belli şartlar altında da olsa, *jus soli* (ülkede doğmuş olma üzerinden tanımlanmış vatandaşlık kanunu) anlayışına dönüşmüştür. Bununla birlikte, AB üyeliğinin sınırlarını koruduğu da görülmektedir. Herkesin haklar bakımından eşit olduğu evrensel bir hak anlayışının altı çizilse de, "bazı insanların daha eşit" olduğu da net bir şekilde görülmektedir. Böylelikle Almanya'nın göçmenlere yönelik uyum politikasının tam olarak istenilen ve "insani" bir boyuta ulaşmamış olduğunu söylemek mümkündür.

3. Edebiyatın Üç Kuşağına Bakış

Almanya'ya misafir işçi göçleri, göç ve göçmen sorununun edebiyata taşımıştır. 1960'lardan günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçen bu edebiyat, tür ve tanımlama olarak çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Günümüzde, kültürlerarası edebiyat *(interkulturelle Literatur)* veya kültür ötesi edebiyat *(transkulturelle Literatur)* şeklinde tanımlanan bu edebiyat geçmişi, misafir işçi edebiyatı (*Gastarbeiterliteratur*), yabancılar edebiyatı *(Ausländerliteratur*), azınlıklar edebiyatı *(Minderheitenliteratur*), göçmen edebiyatı *(Migrantenliteratur*), göç edebiyatı *(Migrationsliteratur*), Alman-Türk edebiyatı *(deutsch-türkische Literatur)* ve/ya Türk-Alman edebiyatı *(türkisch- deutsche Literatur*) gibi değişik isimlendirmelerle doludur.
Ezli (2006), eserler bağlamında üç dönemden bahseder:

> "(...) 1970-1980 yılları arasını kapsayan birinci evrede, edebî eserlerin temel konusunu göçmenlerin çektikleri acılar ve kimlik buhranı oluşturmaktadır. 1980–1995 yılları arasındaki ikinci evrede, edebî eserlerde göçmen yaşantısı artık bir kriz olarak değil "diller üstü" "metasprachlich" bir düzlemde ele alınır. 1995'ten günümüze kadar olan üçüncü evrede kaleme alınan edebî eserlerin temeli ise, artık yabancı bir ülkede yabancı olma fenomeni değildir, bu dönem eserleri daha önceki dönemlerden, etnoğrafik bir bakışla anne-babalarının göç hikâyelerine konsantre olmasıyla ayrılmaktadır" (Ezli'den akt. Boyacı, 2010: 881).

Salim, göçün başlangıcından bu zamana kadar olan süreyi "aynı zamanda bir edebiyat geleneği oluşmasının da tarihi" olarak değerlendirir. İlk kuşak yazarların 'mağdur' göçmenin sorunlarını, ikinci kuşağın ise iki kültür arasında kalmışlığı yazdığını belirtir. Üçüncü kuşağın konularının ise daha farklı olduğunu söyler (Salim, 2011a). Salim, birinci kuşak yazarların edebiyatın yolunu açtığını, ikinci kuşağın ise bunu dil ve farklı konularla, kendi acılarıyla genişlettiğini, "üçüncü kuşağınsa, göçün yaşadığı toplumsal evrime paralel olarak kendine yeni bir yol açacağı**nın**" söylenebileceğini ifade eder (Salim, 2011b).
Birinci nesil edebiyatı, konuya yönelik çeşitli tartışmalarla birlikte genel olarak Misafir İşçi Edebiyatı *(Gastarbeiterliteratur)* olarak tanımlanır. Kuruyazıcı'nın "Schrei aus der Fremde" (Gurbetten Çığlık) şeklinde betimlediği (Kuruyazıcı, 1991: 15) misafir işçi edebiyatının diğer Türk temsilcileri arasında, Yüksel Pazarkaya, Aras Ören, Kemal Kurt, Şinasi Dikmen, Habib Bektaş, Bekir Yıldız, Fethi Savaşçı ve Güney Dal'ı saymak mümkündür. Bu dönem

edebiyatında genel olarak önceki yaşam ve göçe sebep olan durumlar, gurbete yolculuk, geride bırakılan memleket, kültür şoku, ileri düzeyde endüstrileşmiş bir ülke olan Almanya'yla çatışma, "vatan" ve "gurbet" zıtlığı, vatan özlemi, sıla acısı, yabancılık, yabancı ülke, yeni yaşama yabancılık, yalnızlık, misafir işçi problemleri, ağır çalışma koşulları, yetersiz Almanca ve dil bilmemenin verdiği sıkıntılar, ekonomik ve sosyal sebeplerden ötürü vatana dönememe, ruhsal sorunlar, eksiklik hissi, yabancı düşmanlığı ve göç sorunları şeklinde özetlenebilir (Schmitz, 2009; Salim, 2011a, Zengin, 2011: 592).

Aile birleşmeleri ile çocuklarını ve eşlerini yanlarına alan misafir işçilerin sorunları, ikinci kuşakla birlikte farklılaşmış ve bu sorunlar edebiyatta da yansımasını bulmuştur. İkinci neslin yetişmesinin yanı sıra, Almanya'ya göç eden entelektüellerin yazın dünyasında kendini göstermesi ile Misafir İşçi Edebiyatı tanımlaması Göçmen Edebiyatı (*Migrantenliteratur)*'na dönüşmüştür. Almanya'da büyüyen veya Almanca'yı üniversitelerde öğrenen ikinci nesilde hem Almanya'da yaşamış olmak ve iyi bir Almanca bilgisi hem de köklerin Türkiye'de bulunması, arafta kalmaya dönüşür. "80'li yılların başlarında somut vatan problemi soyut "iki aradalık" kimlik arayışına dönüşür, acı dolu hayat edebiyatta yerini korur" (Ezli'den akt. Boyacı, 2010: 881). Irmgard Ackermann 1985'te yayımlanan araştırmasında, Almanca'ya hâkim olan ikinci neslin, önceki nesilde görülen dilsizliği aştığını belirtir. Ayrıca, bu nesilde önceki kuşaktaki gibi bir gurbet hissi ve yabancılık yaşanmadığını; ancak yabancılığın temel olarak ikinci nesilde de bulunduğunu dile getirir. Parçalanmışlık, arada kalmışlık bu neslin temel özellikleridir. Bununla birlikte, birinci nesilde görülen köken ülkeyi vatan olarak görme ve sıla hasreti gibi konular, bu nesilde ikiye bölünmüş vatan düşüncesine dönüşür (akt. Kuruyazıcı, 2003: 82). Genel olarak üzerinde durulan konular; yabancılaşma, uyum sorunu, kimlik krizi ve kimlik arayışı, vatansızlık, yabancı düşmanlığı, Avrupa hakkında yaşanan hayal kırıklığı, kendi vatanını eleştirme, iki vatan arasında yaşamanın olumlu etkileri, çift kültürlülük, aşk, cinsellik ve doğa gibi tekil konular, arkadaşlık, çalışma izni, getto yaşantısı, resmi kurumlarda ve iş yerlerinde karşılaşılan güçlükler vb.dir (Zengin, 2011: 593; Uyanık, 2003: 117). Yüksel Pazarkaya ve Aras Ören'in eserlerini iki kuşak bağlamında da düşünmek mümkünken, Şinasi Dikmen, Osman Engin, Kemal Kurt, Fakir Baykurt, Zafer Şenocak, Yade Kara, Zehra Çırak, Akif Pirinçci ve Hatice Akyün gibi isimleri özellikle bu kuşağa dâhil etmek mümkündür.

Göçmen edebiyatı, Alman edebiyatında ilgi çekmeyi başarmış ve bu eserler üzerinde çeşitli incelemeler ve yorumlar yapılmıştır. Bununla birlikte, bir dışlama veya ulusal sınırlama bağlamında bir sınıflama anlamına gelen göçmen edebiyatı kavramının, kültürlerarası edebiyat veya kültür aşırı edebiyata dönüşmesi için bir kuşak daha geçmesi gerekmiştir. Birinci neslin yaşadığı zorluklar ve ikinci neslin yaşadığı zorluklar birbirinden oldukça farklı olmakla birlikte, üçüncü nesilde göç ve göçmenliğe yönelik problemler daha başka bir noktaya taşınır. Farklı kültürlere sahip insanların birlikte yaşamaları ve kuşakların değişmesi "zamanla kültürel kimliklerin sınırlarının belirsizleşmesi sonucunu da birlikte getirir. Böylece göçmenlerin yaşam biçimleri de kendine özgü bir nitelik kazanır" (Karakuş, 2001: 115). Kültürlerarasılık, aidiyet ve kültürel fark, kültürel kimlik ve çatışmaların arasında olmak, sosyal ve politik sorunlar, içsel olarak parçalanmış kaderlerin anlatımı, kültürel kesişim ve etkilenme, hem Türklerin hem Almanların konu edilmesi, insanların benzer kaderlerinin ele alınması, deyimlerin doğrudan çeviri ile kullanımı, kendini eleştirme, kendiyle ailesiyle ve Alman toplumuyla hesaplaşma gibi konuları üçüncü nesil edebiyatında görmek mümkündür (Zengin, 2011: 594). Bu dönemin temsilcileri arasında Renan Demirkan, Emine Sevgi Özdamar, Levent Aktoprak, Feridun Zaimoğlu, Zehra Çırak, Selim Özdoğan gibi isimleri saymak mümkündür.

4. 1960'lardan Günümüze Göç ve Göçmenin Dönüşümü

4.1. "Türkler Almanya'da" Adlı Eserde Göç ve Göçmen

1962 – 1966 yıllarında Heidelberg'de işçi olarak çalışan Bekir Yıldız, Almanya'da yaşadığı yıllardan yola çıkarak 1966 yılında yazdığı "*Türkler Almanya'da*" adlı romanında, birinci kuşağın yaşadığı zorlukları ele almıştır. Almanya'nın geri döneceklerine inandığı misafir işçilere yönelik tutumu, onları Alman toplumuna entegre etme fikrinden oldukça uzaktır. Bu düşüncenin yansımasını da eserde –oldukça sert bir eleştirel tutumla- görmek mümkündür.

Yüce'nin kaleminden Almanya'ya Türk göçünün anlatıldığı eser, Sirkeci'den kalkan trenin Münih'e varışını, oradan işlerine yerleştirilen işçileri, yaşanan çeşitli sorunları anlatır. Nihat, Garip Recep, Osman Baba, Kıvılcım, Ayşe, Sevim ve diğerlerinden oluşan göçmenlerin çeşitli hayalleri ve umutları vardır. Endüstrileşmiş Almanya'da yaşanan zorluklar, Yüce'nin matbaa makinesi almak için Almanya'ya gidişi ve aldığı bu makineyle geri dönüş sürecini kapsar. Bir süre tek başına Almanya'da yaşayan Yüce, bir süre sonra eşi ve çocuklarını da yanına alır. Tek başına yaşadığı sorunlar başka, ailesiyle birlikte yaşadığı sorunlar bambaşkadır.

Eserde ele alınan konular, göç öncesi yaşam ve göçe sebep olan durumlar, gurbete yolculuk, geride bırakılan memleket, kültür şoku, ileri düzeyde endüstrileşmiş bir ülke olan Almanya'yla çatışma, "vatan" ve "gurbet" zıtlığı, vatan özlemi, sıla acısı, yabancılık, yabancı ülke, yeni yaşama yabancılık, yalnızlık, misafir işçi problemleri, ağır çalışma koşulları, yetersiz Almanca ve dil bilmemenin verdiği sıkıntılar, ekonomik ve sosyal sebeplerden ötürü vatana dönememe, ruhsal sorunlar, eksiklik hissi, göç sorunları gibi birinci kuşak eserlerinde görülen konuları kapsamaktadır.

Eserde dikkat çeken noktalardan biri, geri dönüşün her iki tarafın da arzuladığı bir şey olduğudur. Türklerin geçici olduğu düşüncesiyle, göçmen uyumundan bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Barakalarda kalan Türk işçiler, toplumdan izole edilmiş, mekânsal ayrışma içinde gettolarda yaşayan "makine bedenler"dir. Vatanlarına dönme hayali kuran işçilerin, oradaki ortamın "cazibesine" kapılıp yanlış tercihler yaptıkları görülür. Alman toplumuna yöneltilen eleştirilerin yanı sıra, Türk toplumu hakkında da olumsuz eleştiriler göze çarpar.

"Türkler Almanya'da", birinci nesil göçmen eserler bağlamında değerlendirildiğinde, göç ve göçmen konuları açısından karşılaşılan temel konuları, aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Gurbete Yolculuk:

Birinci kuşak eserlerde görülen ve gurbeti simgeleyen istasyon, tren, bavul ve yol gibi sembollere, *"Türkler Almanya'da"* adlı eserde de görülür. Örneğin, eserin istasyonda başlaması yol, uzaklık, gurbetten ayrılma gibi anlamlara sahiptir. Ayrıca ilk yolculuğa adım atılan tren, gurbetin başlangıcı olarak görülmüş ve "sanki vatanımızda, vatanımızdan koparılıyorduk," tümcesi ile yaşanacak çeşitli sorunların ilk dışavurumu dile getirilmiştir (T.A., 6).

Tren Edirne'ye yaklaşmak üzere iken, daha önce toplanan pasaportlar dağıtılmaya başlar. Bu sırada, orta yaşlı bir adamın pasaportunu geri vermeyen polisler, onun yurt dışına çıkış izninin olmadığını ve Edirne'de inmesi gerektiğini söyler. Dünyası başına yıkılan adam, buna bir açıklama ister; ancak polis memuru:

> "- Daha fazlasını İçişleri Bakanlığından öğrenirsiniz, dedi ve ilâve etti. Yurtdışına çıkma müsaadeniz yok. Pasaport kâfi değil. Vazifem seyahatinize mâni olmak ve sizi Edirne'de indirmektir." (T. A., 13).

Görüldüğü gibi, çeşitli elemelere tâbi tutulan insanlar için Almanya yolu, o kadar da yakın değildir. Her şey tamam göründüğü anda bile bir sorun çıkabilmekte ve tüm umutlarını, yatırımlarını bu yola adayan insanlar için, işin rengi bir anda değişebilmektedir. Gurbete yolculuk öyle bir yoldur ki; oraya varmadan her şeyini elinden alarak insanı bir anda garip bırakma gücüne sahiptir.

Vatan Hasreti:

Birinci kuşak, akıllarında vatan ve vatanda bıraktıkları ile yollara düşmüştür. Henüz istasyondayken başlayan bu garibanlık hissi, tren hareket ettikçe artar. İşçiler, çalışma hayatına başladığında da anıları ile yaşamaya devam eder. Mektuplar, bu hasreti dile getirmek için kullanılan araçlardır. Garip Recep ümmidir. Karısı Fadime'ye mektup yazmak için Yüce'den yardım ister. Recep'in tek hayali, yeterince para biriktirip karısına ve çocuklarına dönmek ve onlarla birlikte şehirde yaşamaktır.

Yüce ve eşi, eşinin pasaportundaki eksik mührü bastırmak için Türkiye'ye gider. Türkiye sınırına vardıklarında yaşananlar şu şekilde ifade edilir:

> " Trenimiz Yunan sınırıyla Türkiye'yi ayıran köprü üzerinden düdük çalarak ağır ağır ilerlerken, herkese ayaktaydı. Birçoklarımız pencerelere koşuşmuş, köprünün öbür başındaki Türk bayrağını görmek için can atıyorduk. Silâhıyla bizi selâmlıyan Mehmetciği görür görmez, gözlerimizden akan yaşlar yanaklarınızdan yuvarlanıyor, içimiz dolu dolu oluyordu. İşte bu hisler milyonlara bedeldi. Almanya'nın arabası, televizyonu, Markaları, geniş ve ışıklı caddelerindeki renkli hayat Mehmetciğin selâmı karşısında basitleşmiş ve çok gerilerde kalmıştı… Trenden el sallıyor, işte "Vatanımız," diye sevinçten birbirimize sarılıyorduk.
>
> Geceli gündüzlü geçen uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra, nihayet trenimiz Edirne istasyonuna varıyordu. Tren istasyonda durur durmaz, yüzlerce insan trenden aşağı indi ve "Vatan Toprağı," diyerek istasyonun betonunu öptüler" (T.A., 114-115).

Görüldüğü gibi, çekilen vatan hasretinin karşılığında kutsal toprak öpülür ve evine gelmiş yabancı mutluluktan uçacak hâle gelir. Türk yiyeceklerini alabilmek için can atan insanlar, vatanın suyundan kana kana içer.

İki Ülke Arasındaki Zıtlık ve Yeni Yaşama Yabancılık:

Türkiye ile Avrupa arasındaki farkın Avusturya ile başladığını dile getiren Yüce, aynı şekilde, dönüş yolunda Avusturya'dan çıkan trenin Avrupa'dan çıktığının, süratin azalması ve gürültünün artmasıyla anlaşıldığını aktarır.

Almanya'da ev sahibi ile ilk karşılanma anı ve hemen sonrasında yaşanan yalnızlık hissinin artışı, işçilerin hıfzetmesi gereken diğer kurallarla birlikte, bu yeni dünyanın net çizgilerini de ortaya koyar. İçlerinde Almanca bilen olarak Yüce tercümanlık görevini üstlenir. Önce yemekhane gezilir, işçilerin karınlarının aç olup olmadığı sorulur, ilk günden aç olduklarını dile getirmenin doğru olmayacağını düşünen işçiler, aç olmadıkları konusunda birleşir. Bunun üzerine, herkese bira dağıtılır, kırk kişiden sadece 8-10 kişinin dağıtılan biraları içtiğini gören Alman şaşırır ve neden içmediklerini sorar. Yüce, içkinin haram olduğunu ve bu nedenle bazılarının su istediğini dile getirir. Buna şaşıran Alman: "Fakat bira içki mi?" diyerek şaşkınlığını dile getirir. Bununla birlikte: "Burada içilecek su yoktur. Biraz sonra sizi götürecekleri barakada bol su vardır. Fakat bu su içilmez, yıkanacaksınız onunla…" diye devam eder. Bunun üzerine, şaşkınlık sırası Türklere geçer, kimileri küfreder, kimileri de: "Demek su olmadığı doğruymuş, buralarda… Susuz yerde nasıl bereket olacak" diye homurdanır (T.A., 25). Böylelikle, iki tarafın da birbirinden ne derece farklı olabileceğinin sinyalleri verilmiştir. İnsanın temel ihtiyaçlarında dahi farklılık bulunması, bu iki grubun birbiriyle uyumunun gündeme bile gelemeyeceğini de göstermektedir.

Türkler ve Almanlar arasındaki bir diğer fark da, kadın erkek ilişkilerinde görülür. Türkiye'de kadın ve erkeğin bakışması bir anlam taşırken, Almanya'da bakışmanın bir önemi yoktur. Almanya'daki kadınlar, Türkiye'deki erkekler kadar ve belki onlardan daha fazla rahattır. Kıvılcım'ın on üç yaşında olduğunu söyleyen bir kızla yakınlaşması ve kızın girişken ve rahat tavrı, barakada olay olur. Kızla yakınlaşan Kıvılcım, barakayı terk edip bir pansiyona yerleşir. İki hafta içinde sekiz kişi daha, kadınlarla yakınlık kurabilme düşüncesiyle barakadan ayrılır. Kıvılcım, sonraki günlerde barakaya gelir ve Yüce ile konuşmaya başlar. Tanıştığı Alman kıza yakınlık duymuş ve ona duygusal olarak bağlanmıştır; ancak kıza bir şey yaparım korkusu

duyan Kıvılcım, sonraki gün, kızın daha önce başka biriyle birlikte olduğunu fark eder. O sırada işçilerin en yaşlısı olan 52 yaşındaki Osman Bey (orada ona Baba denmektedir); "Bizim zamanımızda, bir kadın evlendiği zaman, donunu bile indirmeğe utanırdı. Hey gidi günler hey…" (T.A., 45) şeklinde bir yorum yapar. Türkiye'de ve Almanya'da kadınların davranış şekillerindeki farklılık, kültürel ve dini anlayışla ilgilidir. Bununla birlikte, daha önce görüldüğü gibi, Avrupa'da rahat yaşamak için göç eden kadınlar da vardır.

Pasaportun mühür sorununu çözmek için İstanbul'a dönen Yüce ve ailesi, Sirkeci'ye yaklaşmaktadır. Saat geç olmasına rağmen, insanlar hâlâ sokaklardadır. Avrupa'da insanlar, bu saatte çoktan uyumuş olurlar. Yüce, bu farkı şu şekilde ifade eder:

> "Almanya'da çalışkanlığın cezası, yatağa erken girmek suretiyle insanlara ödetilirken, burada, bu sahillerdeki insanlar, az çalışmış olmalarının mükâfatını, gecenin geç saatlerine kadar gecenin geç saatlerine kadar güle oynaya geçirmekle kutluyorlardı âdeta…" (T.A., 122)

İstanbul'a dönen Yüce, annesinin yaptığı güzel yemeklerin kokusunu duyar. Türkiye'de vaktin çok olması, insanlara yemeğin iyisini, eğlencenin geç saatlere kadar sürenini yaşama hakkı verir. Almanlar ise, başarılı olmak için insana dair ne varsa bir kenara bırakıp sadece çalışmaya odaklanır.

Matbaa makinesini alan Yüce, amacına ulaşmış ve artık geri dönecektir. Birçok umutla bu ülkeye akın eden insanların içinde, yok olup gidenleri de az değildir. Bu göç serüveni başlarken, ülkesindeki insanların yoklukla mücadele edeceğini bildiğini söyleyen Yüce, "şimdi de biliyorum ki, Almanya'daki Türkler, bu defa bollukla mücadele etmeğe mecburdurlar" (T.A., 189), der.

Zor Çalışma Koşulları ve Misafir İşçi Problemleri:

İlk gecenin yorgunluğu ile erkenden yataklarına çekilen işçiler için, ertesi gün her şeyin bambaşka bir hale bürünüşünün başlangıcı olacaktır. Bu arada, Nihat ve Garip Recep aynı odada kalacaktır. Nihat, bu durumdan rahatsız olur; ancak ertesi gün iş dağılımı gösterecektir ki, Garip Recep'in torna makinelerine demir taşıyacak olan bedeni, burada en çok işe yarayan ve en çok parayı kazandıran "şey"dir. Yüce'nin elleri ise, "çok yumuşak ve küçük" bulunur. Yüce bu durumu, "**b**en onlar için, bu ellerimle istenmiyen bir ithal malı olmuştum sanki…" (T.A., 27) şeklinde yorumlar; çünkü, orada ihtiyaç duyulan bilgi değil, bedendir. Memleketinden aldığı biri Matbaacılık Okulu'ndan olan iki diplomaya rağmen Yüce, matbaada değil makine parçalarının istif edildiği ambarda çalışmak üzere işe alınır. Almanya'da iş beğenmemek, kendini beğenmişlik anlamına gelir. Bu durumun Alman halkı için geçerli olduğunu veya bu denli etkili olduğunu söylemek zordur; ancak Almanlar için göçmen işçilerin vasıfları değil, ihtiyaç duydukları işgücünün önemi vardır.

Hedefe varılmış, yerleşimler tamamlanmış, iş dağıtımı yapılmış ve ilk iş günü gelip çatmıştır. Erken kalkmanın ve saniyelerin çok önemli olduğu bu yerde, işçilerin öğrenecekleri çok şey vardır. Düzen ve hız, bu dünyanın en önemli kelimelerindendir. Söz konusu düzen ve hızın insanı o çemberin içine çekişi aktarılır. İş, saat 07.00'da başlamaktadır. Bu nedenle, saat 06.58'de işe gelen Yüce'nin geç kaldığı, iş için hazır olması için en az on dakika öncesinden orada bulunması gerektiği söylenir. İlk gün yaşanan bu sistematik düzen, işçiler için bir kargaşa anlamına gelmiştir. Kendi ülkelerinde saatin kaç olduğunu belki de güneşin durumundan anlayan bu insanlar, burada da saate ihtiyaç duymayacaktır. Bunun sebebi ise, sistemin her saniyesinin doluluğundan kaynaklanır. Makineleşmiş Almanya'da, bir makine olarak yaşamaya alışmak zorunda kalacaklardır.

İlk saatini zar zor geçiren Yüce, iki markı hak etmiştir. Saat dokuzda, on beş dakika mola verilir. Mola anları ve işe başlama saatleri saniyelerle belirlenmiştir. Dokuz molasından sonra on ikiye kadar çalışılır ve on ikide, yirmi beş dakika öğlen yemeği için mola verilir. Molaya iki dakika kala Alman, Yüce'ye yemek için hazırlanması gerektiğini söyler. Yüce buna şaşırır, ne yapması gerektiğini sorar. Dışarısı soğuk olduğu için önlüğünün önünü iliklemesi ve o güne ait yemek

fişini şeritten koparması gerektiğini söyler. Yüce, kendini bir kaosun içinde hisseder. Zamanı yaya yaya kullanan, yemekten önce ve sonra ellerini yıkayan ve kuralların insanın canının istediği şekilde işlediği bir toplumdan, her şeyin belirlenmiş olduğu ve saniyelere göre yaşanan bu topluma geçiş mümkün görünmemektedir. Yaşanılan ise, bolca şaşkınlık, arada kalmışlık ve yalnızlıktır.

Almanya'da dördüncü ayını tamamlayan Yüce, fabrikanın matbaasında bir matbaacıya ihtiyaç duyulması nedeniyle, orada çalışmaya başlar. Yüce'nin, büyük bir titizlik ve ustalıkla yaptığı işlere Almanlar şaşkınlıkla bakar. Kendilerinden başka bir ulusa ait olan birinin, bir şeyleri iyi yapıyor olması Almanları hayrete düşürür. Yüce, yaptığı işlerin keyfini yaşar. Onları şaşırtmış olmak, ona kendini iyi hissettirir. Çalışkanlığıyla ön plana çıkan Almanların gururu ve bencilliklerinin, kendilerini –diğer bazı Avrupa ülkelerinin insanında mevcut olmayan bir tutumla- herkesten üstün görmelerine neden olduğu belirtilir. Bir Türk işçisi olarak Yüce'nin başarısı, ilk kuşak açısından nadir görülen durumlardan biridir; çünkü burada sadece beden değil, zekâ ve beceri de gereklidir.

Yetersiz Dil Bilgisi:

İlk kuşak göçmenlerin genel olarak tek amacı para kazanıp ülkelerine dönmek olduğu için, Almanca bilmenin gerekli olduğu fikri yaygın değildir. Türkler arasında dil bile tek kişi Yüce'dir. Diğer işçiler, beden dillerini kullanarak kendilerini ifade etmeye çalışır. İş sonrası ilk akşam beden dillerini kullanarak alışveriş yapan işçiler, ilk aylıklarını aldıklarında da beden dili ile iletişim kurar. Yüce, de eşine akşam yemeği için beden diliyle anlatabildiklerini alıp pişirmesini söyler. Bununla birlikte, "çalışmak, uyumak, ekmek, cıgara, kadın, yorgunum…" (T.A., 51) gibi üç beş kelime Almanca öğrenen işçiler, kendileri açısından dil sorununun çözüldüğüne inanmaktadır; ancak birinci kuşak için, dil sorununun hiçbir zaman çözülmediği bilinmektedir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da, günleri iş hayatına göre belirlenen ve belli bir zaman sonra dönmeleri düşünülen işçilerin, dil öğrenmelerinin ne kadar gerekli olduğudur. Görüldüğü gibi, öğrendikleri üç-beş kelime onlar için yeterli olmaktadır. Kıvılcım'ın kadınlarla iletişim kurmak amacıyla dil öğrenmek istemesi ve Garip Recep'in de Yüce'den bu konuda ona yardım etmesini istemesi, toplumsal hayata katılmak için değil, bu medeniyet sarhoşluğu içinde "belli" isteklerini daha rahat karşılayabileceklerini düşünmelerinden ötürüdür.

Türklerin Tutumu:

Eserde görülen yabancıya karşı tutumu düşmanlık olarak değerlendirmek yanlış olacaktır; ancak Alman toplumunun Türk toplumuna tavrının yine de "insanca" olmadığı yerler bulunmaktadır. Bununla birlikte, buna sebep olan noktalarda Türklerin davranışlarının da etkili olduğu görülür.

Yıldız, sadece Alman toplumunu değil, gerekli yerlerde Türklerin de davranışlarını eleştirmiştir. Sirkeci'den kalkan trende, Yüce'nin okul arkadaşı olan Nihat da, yolcular arasındadır. Nihat, Almanya'ya gidecek olanlar arasında bir seçim yapılması ve ülkemizi orada iyi bir şekilde temsil edecek olanların göçe dâhil olması gerektiğini savunur. Yüce, buna karşı çıkar. O, insanlara zekâsı ve yetenekleri dâhilinde imkân sunulursa, herkesin bir şeyler başaracağına inanır. Nihat'ın, kendi ülke insanına tavrıyla yerli bir oryantalist olduğunu söylemek mümkündür. Kendi insanından utanan ve kendi insanını dışlayan bir zihin, henüz göçmen veya hâkim grup söz konusu olmamışken kendini göstermiştir ve bu durum, göç ve göçmenlik bağlamında da önemlidir.

Yüce'nin eşi, altı ay çalıştıktan sonra işten çıkarılır. Pasaportunda bir mühür eksiktir. Bunu, önce Almanya'da çeşitli kurumlara başvurarak çözmeye çalışan aile, sonunda mührü bastırmak için tekrar İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Bu seyahate çıkabilmek için, çeşitli bürokratik gerekliliklerin sağlanması uzun zaman alır. Yüce'nin eşi, giderken diğer geri dönenler gibi, çeşitli eşyalar satın alıp Türkiye'ye götürmek ister. Buna karşı çıkan Yüce, "memleketimizin

naylon elbiselere değil, sanayi makinalarına ihtiyacı var" (T.A., 94), şeklinde bir yorum yaparak, bilinçli bir birey olduğunu gösterir. Diğer birçok insan ise, Almanya'da kazandığı markı orada harcayarak ülkesine gereksiz birçok eşya götürür. Almanya'ya giriş yaparken, bir sigara paketine 2 mark ödeten kurallar, bunca eşya ülkeden çıkarken, işlemez görünür. Henüz elektriğin daimi olmadığı bir yerde, insanlara elektronik aletler götürmek, onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır. Ayrıca, zamanın bol olduğu ülkemizde, insanlar makinelerle işlerinin süresini kısaltırsa, kalan vakti nasıl değerlendirecektir? Yüce eşine şöyle der: ***"Unutma ki, memleketimizde en zor şey, zamanın nasıl değerlendirileceği değil, nasıl öldürüleceğidir"**** (T.A., 95).

Almanya'ya gittiğinde araba sevdasına tutulan Türkler, "desinler" hastalığına tutulmuştur, kendi öz malı olmayan şeylere karşı düşkündür. Bilgi sahibi olmadan, üretmeden, herhangi bir işin ucunu tutup bir fayda sağlamayan Türkler, "at arabası yapmayı becerebilirken, son model arabalarla, at arabası için yapılan yollarda caka sat**ar"** (T.A., 136).

Görüldüğü gibi, *"Türkler Almanya'da"* adlı eser, klasik bir ilk kuşak eser olmasının yanı sıra, tek taraflı bir eleştiri içermez. Bununla birlikte, işçi göçünün ilk eserlerinden olması dolayısıyla da önemli olan *"Türkler Almanya'da"*, göç ve göçmenin sosyolojik analizine çift yönlü bir bakış katmıştır.

4.2. "Tehlikeli Akrabalık" Adlı Eserde Göç ve Göçmen

25 Mayıs 1961 tarihinde Ankara'da doğan, ailesinin Almanya'ya göçmesi nedeniyle, 9 yaşından sonra anavatanından ayrılan ikinci kuşak yazarlarından olan Zafer Şenocak'ın, *"Gefährliche Verwandtschaft"* adıyla 1998'de ikinci romanı olarak yayımlanan eseri, 2006'de *"Tehlikeli Akrabalık"* adıyla Türkçe olarak basılmıştır. Romanda, vatan arayışı, iki vatan arasında kalma ve yersiz yurtsuzluk, parçalanmış aidiyet hissi, Almanya ve Türkiye arasındaki çeşitli farklar, Doğu-Batı karşıtlığı ve bunun eleştirisi, Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve bunun sonuçları, birinci ve ikinci kuşağın kimlik algısı, hâkim kültürün yabancılara karşı tutumu, yabancı düşmanlığı, savaşlardan kaynaklı göçler ve sürgünler gibi konular, üçlü bir kimliğe sahip olan buna rağmen kendini yersiz yurtsuz hisseden, tam bir Alman olarak büyütülmesi arzulandığı için, o doğduktan sonra evde Türkçe konuşulması adeta bir yasağa dönüşmesi nedeniyle Almancayı bir Alman gibi konuşmasına rağmen, birkaç kelime Türkçe konuşabilen ve Türkiye'ye yaptığı yolculuklarda kendini bir turist gibi hisseden ve büyükbabasının eline geçen mektupları ile bir kimlik hesaplaşması yaşayan Sascha Havas'ın, bir anlamda Will Herberg'in *"Oğulların unutmak istediği ne varsa, torunlar onları hatırlamak ister,"* deyişinin izini sürüşü anlatılır.

Eserde, çeşitli göç türleri konu edilmiştir. Sascha'nın anne tarafından dedesi ve anneannesi Hitler'in iktidara gelişi ile İstanbul'a, savaş bitiminde ise tekrar Münih'e göç eder. Annesi ve babası da İstanbul'dan Münih'e taşınır ve babası dünyayı dolaşarak bir yersiz yurtsuz gibi yaşar. Sascha Münih'ten Amerika'ya, oradan da eşi Marie ile birlikte Berlin'e göç eder. Marie, araştırma yapmak amacıyla önce Selanik'e, sonra İstanbul'a gider. Almanya'ya işçi göçü ve Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile Doğu'dan Batı'ya göçler de eserde geçer. Ermenilerin tehciri, Yahudilerin sürgünü ise eserde geçen diğer göç türleridir.

İkinci kuşak eserlerinin tipik bir örneği sayılabilecek olan *"Tehlikeli Akrabalık"*ta, göç ve göçmen bağlamında ele alınan konuları örneklerle açıklayacak olursak, şu alt başlıklar karşımıza çıkacaktır:

Göçmen Grubun ve Hâkim Toplumun Davranış Biçimleri:

Birinci kuşak için, hâkim toplumla uyumun söz konusu olmadığı bilinmektedir. İkinci kuşak ise, ikiliklerin kuşağı anlamına gelir.

Sascha, düşüncelere dalar. Şehirler hakkında fikir yürütürken Münih'le ilgili şunları söyler:

* Eserde **kalın** olarak verilmiştir.

> "Burada dünyanın geri kalanına hiç durmadan şunları kanıtlamakla gurur duyulurdu: En iyi birayı biz yapıyoruz, en hızlı otomobilleri biz üretiyoruz ve en düşük suç oranı bizde. Böyle bir zihniyete ve böylesi önceliklere sahip bir şehir çabuk zenginleşir. Şehrin yerlileri, yabancılarla birlikte yaşamaya alışmışlardır. Buraya göç edip yerleşmiş olanlar, kısa bir uyum sürecinden sonra, yerlilere kendi vatanlarındaki alışkanlıklarını dayatmaya başlarlar. Böyle dayatmacı kişiler, buranın şivesi kullanılarak cezalandırılır, bu şiveye vâkıf olmak için ancak yerli bir anneden süt emmiş olmak gerekir" (Te.A., 8-9).

Almanya'da doğup büyüyen ve Alman vatandaşı olan Sascha, böylelikle göçmen grubun kendi geleneklerini sürdürerek yaşamlarına devam etme çabası içinde olduğunu, hâkim grubun ise göçmen grubu dışladığını belirtir.

Sascha, Marie ile Amerika'dan Berlin'e taşınır. "Katıksız" Alman olan Marie, uçaktayken Sascha'ya: "-Kreuzberg'de bir ev arayalım, böylece sen de kendini vatanında hissedersin, dedi sinsi sinsi gülümseyerek" (Te.A., 20). Bilindiği gibi Kreuzberg, Türklerin yoğun bir nüfusa sahip olduğu "Küçük İstanbul" olarak adlandırılan bir semttir. Sarışın, mavi gözlü Sascha, Almanya'da doğmuş, Alman bir anneye, Alman pasaportuna sahip olmasına ve Almancayı bir Alman gibi konuşmasına rağmen, asla bir Alman olamayacaktır; çünkü annesi Alman-Yahudilerinden, babası ise Türk'tür. Marie, Sascha'nın televizyonu açık bırakmasını da, "katlanılmaz" bulur ve bunu Sascha'nın Türk genlerinden kaynaklanan bir kabalık olarak değerlendirir.

Sascha'nın anne tarafından dedesi Liberal Alman-Yahudilerinden başarılı bir tüccardır. Ailelerinin bir kolunun 16. yüzyılda Regensburg'dan Türkiye'ye göç ettiğini söyler. Bu konuda, yola çıkıldığının kanıtı vardır; ancak Türkiye'ye ulaşıp ulaşmadıkları hakkında bir kanıt bulunmaz. 1916'da yedek subay olarak İstanbul'a giden dedesi, "Hitler iktidara geldiğinde, bavulunu ilk toplayanlardandı**r**" (Te.A., 51). 1934'te İstanbul'a göç edip Çamlıca tepelerinde eski bir konağa yerleşir. Zamanla, İstanbul'daki sürgünlerin sayısı artar. Çok sayıda bilim adamı ve sanatçı, Türk'ün gönlünü kazanır. Onların Yahudi kökenli olmaları gündeme gelmez veya onlar vatan haini olarak görülmez. Dedesi ve anneannesi gibi birçok Alman, Türkçeyi çabucak öğrenir ve kendilerini sürgünde değil, ikinci vatanlarında hisseder. Sürgündekilerin kendilerini ikinci vatanlarında hissetmeleri, Türk işçileri açısından ancak ikinci kuşağa nasip olmuştur. İki farklı göç türü, iki farklı sonuç doğurmuştur. Burada göçün sebeplerine ek olarak, gidilen ülkede görülen muamelenin etkisini yadsımak mümkün değildir.

Türkiye ile Almanya Arasındaki Fark:

İkinci kuşak eserlerinde görülen fark, sanayileşmiş bir ülkeyle karşılaşan tarım toplumunun insanını anlatmaz. Ekonomik, sosyal ve tarihsel farklar eleştirel bir şekilde aktarılır.

> "Dar günlerim de olmuştu, ama bunlar paramın azlığından değil, iyi kullanmasını bilmeyişimdendi. Kimi zaman dostlarıma borç verdiğim de olurdu. Bu borç ödenmezdi. Benim için fark etmiyordu zaten. Doğup büyüdüğüm bu ülkede, para her şeyin merkezinde yer alıyor gerçi ama insanlar sanki merkezlerinde paranın yer aldığı tüm bir şeyler önemsizmiş gibi davranıyorlar. Parası olmayan, toplumun üyesi bile sayılmıyor. Ve parası olan da hiçbir şeyi kendine dert etmeye gerek duymuyor. Parayı bile. Bu yüzden bu ülkeye göç etmiş akıllı insanlar Alman pasaportu gibi değersiz şeylere değil, öncelikle Alman Markı'na sahip olmaya bakıyorlar. Çünkü Almanya'da bir varoluş sorunu olan aidiyet sorununun çözümü, sadece ve sadece Alman Markı'ndan geçiyor.
>
> Büyükbabamın ülkesinde ise durum bambaşkaydı. Para, orada da insanlar arasındaki tüm ilişkileri belirliyordu. Ama her şey para değildi. Para miktarına bakıldığında dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çoktu. Ne var ki bu paranın değeri yoktu. Üstelik her geçen gün değer yitirdiği için, insanların konuştukları tek konu da paraydı. Paranın değersizleştikçe önem kazanması tuhaftır. Paralarının değer yitirmesi ile birlikte, orada yaşayan insanların özbilinçlerini de yitirmeleri dikkat çekiyordu" (Te.A., 11).

Görüldüğü gibi, iki ülkenin ekonomik durumu ve insanların tavırları birbirinden oldukça farklıdır.

> "Bu şehirde kışın günler kısadır. Gündüz gökyüzü nadiren aydınlık olduğundan, insana daha da kısa gelirler. Gökyüzü çoğu zaman gridir. Şehrin üzerine sis çöker, önce binaları sonra da insanları yutar" (Te.A., 12).

Berlin'in kısa aydınlık günlerinde sis insanları yutarken, Türkiye'de bilgiye önem verilmemesinin insanları karanlıkta bıraktığı imlenir:

> "(…) Bu ülkedeki insanlar bilginin değerini küçümsüyorlar. Sadece görebildikleri, koklayabildikleri ya da tadabildikleri şeylere inanıyorlar. Burada işe yarar telefon rehberleri bile yok. En yenisi on yıllık" (Te.A., 25).

Köklerinden Koparılmışlık ve Yabancılaşma:

İkinci kuşak göçmenlerin küçük yaşta doğdukları ülkeden göç etmesi ve yeni ve bambaşka bir ülkede yaşamaya başlaması, ikili bir kimliğe, dolayısıyla geçmişindeki kendi ile sonraki kendi arasında yabancılaşmaya sebep olmuştur.

Sascha, büyükbabasının fotoğraflarını bulur. Ebeveynlerine gösterdiği bu fotoğraflar, vakit kaybetmeden şöminede yakılır. Sascha'nın "komik bıyıklı" (Te.A.,9) bulduğu bu adamın fotoğraflarının yakılması, onun kökleri hakkında bilgi edinmesinin engellendiğini gösterir. Annesinin ailesinden hayatta kalan olmaz. Bulduğu ve akrabalarına ait olan diğer fotoğraflar da, yabancılara aitmiş gibi davranılır. Bu, savaşın insanları köklerinden kopardığının göstergesidir. Savaştan sonra Alman Yahudileri, kurbanlar değil de failler gibi hissedip utanır. Bu nedenle, bu konu hakkında konuşmak istemez ve bu durumdan kaçarlar. Savaş yüzünden Almanya'ya giden Yahudiler ise, kurban olmalarının ruh halini Almanların vicdanını rahatsız ederek normale döndürmeye çalışır gibidir. Buna rağmen, ailelerinden kalan tek kişi belki de bu göç edenlerdir ve onlar artık "**g**ittikleri her yerde yabancı**dırlar**" (Te.A., 56).

Birçok Türk kökenli göçmen kendi anadillerini konuşamaz. Almanya'da ikinci kuşakla başlayan bu anadile yabancılık, sonraki kuşaklarda daha da derinleşir. Teknik Üniversite'de Türkçe öğrenmek için kursa katılmaya karar veren Sascha, orada birçok Türk'ün de bu kursa katıldığını görür. İlk kuşakta, Almancanın eksikliği, bu kuşakta anadil eksikliğine dönüşmüştür.

Aidiyet ve Kimlik Arayışı:

İkinci kuşakta, gidilen ve gelinen olmak üzere, iki vatana sahip olmak, kimi zaman kimlik bunalımına ve aidiyet hissinin yok oluşuna sebep olmuştur.

Babası Türk olan Sascha, Türkiye'ye yaptığı yolculukları "turistik gezi" (Te.A., 11) olarak tanımlar. Noterden aldığı, büyükbabasından kalan, 1916'da tutulmaya başlanmış ve 1936'da bitirilmiş defterleri karıştırır. Yazılan dillerle ilgili düşünürken şunları söyler:

> "Arap yazısıyla, ama kimi yerlerde de Kiril yazısı ile doldurulmuştu. Kiril harfleri, Balkanlar'daki uzun otomobil ve tren yolculuklarında edindiğim ilk deneyimlerde, benim için yabancı olanı temsil ediyordu. Ne zaman kültürümüzden ayrılsak, görünmez bir sınırın ardından ortaya çıkıyorlardı. Bir dil, dünyayla başa çıkabilmek için öğrenilir. İnsanın kendi dilinin artık hiçbir işe yaramaması, büyük bir darbe olsa gerek. Türkçeyi hiçbir zaman tam olarak öğrenemedim. Yalnızca birkaç sözcük biliyorum. Ortalama bir Alman turistin bildiğinden daha çok değil" (Te.A., 12).

Sascha, bir Alman turist kadar Türkçe bilse de, çocukluğunda babası ile aralarında geçen diyalogta Türkleri savunur:

> "Arap sayılarını, matematiğe merak sardığım çocukluk yıllarımda öğrenmiştim. "Sayılarımız Araplardan geliyor," demişti babam. Buna yüksek sesle karşı çıkmıştım. Böyle bir şey doğru olamazdı. Araplar Türklerden daha yoksuldular. Babam, "Çok eski zamanlarda durum bambaşkaydı," yanıtını vermişti" (Te. A., 13).

Yetişkin olduğunda da, Almanları tarihlerine ihanet etmekle suçlar, "üstelik de bunu sırf Amerikalıların hoşuna gitsin diye" (Te.A., 41) yaptıklarını dile getirir.

İnsanların ayakta kalmak için, yaşamındaki çelişkileri dengelemesi gerektiğini dile getiren Sascha, çoklu bir kimliğe sahip olmayı bir dezavantaj olarak görmek yerine, hepsini kabullenip bu kimlikler arasında bir denge kurmanın gerekliliğini imler. "Ya…ya da" anlayışı yerine "hem…hem de" şeklinde bir kimlik tanımlamasının, kişinin ayakta kalması için önemli olduğunun sinyallerini verir.

Hayatı boyunca kendisini akıntıya bırakmış olan Sascha, büyükbabasının hikâyesiyle hayatında ilk kez "tutunacak bir yer" (Te.A., 48) arar. O zamana kadar kim olduğunu düşünmemiş, aidiyet onda bir anlam kazanmamıştır. Geçmişten gelen bu günlükler, onun kimliğini bulmasına yapılan bir çağrıdır.

Sascha, on sekiz yaşına geldiğinde sınava tâbi tutularak Alman vatandaşlığına alınır. Annesi Alman-Yahudisi olduğu için vatandaşlıktan atılmış ve babası bir Türk olan Sascha'nın kendisi, Alman pasaportuna sahip, mükemmel Almanca konuşan, sarışın ve mavi gözlü bir Almandır. Bu kimlik, soyadı söylenen kadar geçerlidir. Soyadını duyanlar, sahip olduğu tüm Alman özelliklerine rağmen, yabancı olup olmadığını sorar. Alman olmak için bu kanı taşımak ve doğru zamanda doğru yerde bulunmak, diğer her şeyden önemli görünmektedir.

Büyükbabasının hikâyesini açığa kavuşturan Sascha, yeni bir eve, hatıraları ve eşyaları olmayan bir eve taşınır ve böylelikle belki de ilk kez kim olduğu sorununu çözdüğü rahatlığıyla, kendini evinde hisseder.

Yersiz Yurtsuzluk ve Vatan Arayışı:

Sascha, anne rahmine başka bir yerde düşmüş ve başka bir şehirde dünyaya gelmiştir. Farklı şehirlere sahip geçmişi, şimdiki yaşamını da etkiler. Vatan arayışı ve yersiz yurtsuzluğu, çok önceden henüz bir bilince sahip olmadan, adeta bilinçaltına yerleşmiştir.

Sascha, büyükbabasının intiharını konu alan bir roman yazmaya çalışır. Marie, onun yazdıklarının bir merkezi olmadığını, dili yoğunlaştırıp üzerinde kendinin durduğu bir noktaya, kendi noktasına götürmesi gerektiğini dile getirir. Sascha'nın, bulunduğu bir nokta ise yoktur:

> "Haklıydı. Anne babamın evinden taşındığımdan bu yana, bir merkezim yoktu. Dünya kendisine dar gelen ve dilin içinde dolaşan bir yersiz yurtsuzdum" (Te.A., 22).

Sascha, babasıyla on yıl sonra, iki yabancı gibi görüşecektir. Burada anne baba evinden göç eden Sascha'nın yaşadığı yersiz yurtsuzluğu, ikinci kuşak genellikle çocukluğunun geçtiği anavatandan ayrıldıktan ve yeni vatanda yaşamaya başladıktan sonra hisseder.

Bir yerin ev veya vatan olarak tanımlanması için, kişinin orada doğup büyümesi veya orada yaşaması, kendini oraya ait hissetmesi esas alınırken, Sascha'nın bir yeri evi olarak tanımlayabilmesi için, orayı terk etmiş olması gerekliliği, aidiyet hissinin yokluğunun ve vatansızlığının göstergesidir.

Görüldüğü gibi eserde, kimlik arayışı ve yersiz yurtsuzluk temelinde, ikinci kuşak göçmenlerin sorunları, gerçekliği birebir yansıtarak değil, tarihten ve sosyolojiden yararlanılarak aktarılmıştır. Sonunda kendini evinde hisseden Sascha için, kültürlerarası köprü kurulmuştur.

4.3. "Wieso Heimat, ich wohne zur Miete"* Adlı Eserde Göç ve Göçmen

1971 Köln doğumlu Selim Özdoğan'ın 2016'da yayımlanan *"Wieso Heimat, ich wohne zur Miete"* adlı eserinde, annesi Alman, babası Türk olan Krishna Mustafa'nın kimliğini bulmak için Freiburg'dan İstanbul'a gidişini ve burada yaşadıkları karşısında neler düşündüğünü ve neler hissettiğini konu edinir. Eser, genel olarak daha önce "Üçüncü Nesil" başlığı altında verilen, aşağıdaki konuları içerir:

---

* 2016 yılında Haymon Verlag tarafından yayımlanan eseri, Türkçe'ye "Neden Vatan Olsun Ki, Kirada Oturuyorum" şeklinde çevirmek mümkündür. Eser, henüz Türkçe'ye çevrilmemiştir, bu nedenle eserden alıntılanan yerler, araştırmacı tarafından tercüme edilerek aktarılmıştır. Eser, e-kitap şeklinde temin edilmiştir, bu nedenle sayfa numaraları bölümlerle ilişkilendirilerek verilmiştir.

> "Kültürlerarasılık, aidiyet ve kültürel fark, kültürel kimlik ve çatışmaların arasında olmak, sosyal ve politik sorunlar, içsel olarak parçalanmış kaderlerin anlatımı, kültürel kesişim ve etkilenme, hem Türklerin hem Almanların konu edilmesi, insanların benzer kaderlerinin ele alınması, deyimlerin doğrudan çeviri ile kullanımı, kendini eleştirme, kendiyle ailesiyle ve Alman toplumuyla hesaplaşma gibi konuları üçüncü nesil edebiyatında görmek mümkündür" (Zengin, 2011: 594).

Eserde, hippilerin göçü, eğitim göçü, dış göç, geri göç gibi göçler bulunmaktadır. Eserde, göç ve göçmene yönelik konular, aşağıdaki şekliyle dikkat çekmektedir:

Kültürel Farklılıklar ve Kültürlerarasılık:

Göçün günümüzdeki boyutu, göçmen ve hâkim toplum bağlamında, azınlık veya çoğunluk şeklinde bir ayrımdan ziyade, farka odaklanmaya ve farklı kültürlerin kabulü ile kültürlerarası bir bakışı gerekli kılmaktadır. Bu açıdan eserde kültürlerin çeşitli boyutlarına vurgu yapan farklar dikkat çekmektedir.

Mustafa, İstanbul'a geldiğinde İstiklal Caddesi'nde defalarca dolaşmasına rağmen, bir tane bile cami göremez. Buna karşılık, her tarafta çeşitli mezheplere ve sanatsal türlere ait kiliseler bulunur. Herkesin ona İslam'dan, camilerden, Sultan Ahmet'ten, Ayasofya'dan, Süleymaniye'den, ezandan ve sakallı adamlardan bahsetmiş olmasına rağmen, bir tane bile cami göremeyen Mustafa şaşırır.

Karanlık çökmeye başlayınca, tüm İstiklal Caddesi'nde Noel ışıklarının parladığını görür. Bu durum karşısında şaşıran Mustafa, şimdiye kadar anlatılan Türkiye imajının tam tersi bir durumla karşılaştığı için bunu anlamakta güçlük çeker.

> "Tüm cadde boyunca yıldızlar, kar taneleri, kesilmiş çam dalları var. Ben camileri ve İslam'ı ararken, karşıma Noel ışıkları çıkıyor. Hem de Ağustos'un ortasında.
> Almanya'da insanlar –ki annem de bunlardan biri- baharatlı çörek ve zencefilli kekin* Eylülden itibaren marketlerde bulunmasından dolayı dünyanın yakında yok olacağına inanıyor. Simit satanların birine, bu Noel ışıklandırmasının ne zamandan beri yapıldığını soruyorum. Bana şaşırarak bakıyor.
> Ne zamandan beri mi?
> Evet, yılın hangi ayından itibaren başlıyor? Mayıs mı, Haziran mı, Temmuz mu? Bu ışıklar ne zaman açılıyor?
> Her gece yanıyor, tüm yıl boyunca, diye cevaplıyor. Biz Hıristiyan değiliz ki.
> Biz Hıristiyan değiliz, diye tekrarlıyorum.
> Evet, Hıristiyan olsaydık, bu aydınlatmanın bir zamanı olurdu. Dinde ve bayramlarda böyledir, her şeyin bir zamanı vardır. Deliye ise her gün bayram, diyor.
> Biz, Hıristiyan değiliz, diye tekrarlıyorum. Pekiyi, o zaman neden burada her yerde kiliseler var? Saatlerdir bir cami arıyorum; ama bir tane bile bulamadım.
> Adam gülüyor. Onları, ışıklar kendini yalnız hissetmesin diye inşa ettik, diyor.
> Düşünüyorum.
> Ama kiliseler, Noel ışıklarından daha eski görünüyor, diyorum.
> Adam, bir şaka yapmışım gibi gülüyor.
> Biz, Hıristiyan değiliz, diye tekrarlıyorum. Ya Hıristiyanlar her gün kurban kesip oruç tutsaydı…
> …o zaman da onlar Müslüman olmazdı, diye bitiriyor cümlemi. Şimdi anladın evlat. Her şeyin bir zamanı vardır. Hıristiyanlar, Noel ışıkları olduğunda daha fazla alışveriş yapar, burada ise tüm yıl boyunca fazla alışveriş yapılır" (W.H.i.w.z.M., 1/ 2-4).

Kurban Bayramı'nda normal zamana oranla daha fazla et tüketildiğini düşünen Mustafa, bunun tüketimi arttırmak için Almanya'da da yapılabileceğini düşünür. En azından haftada bir kez Kurban Bayramı kutlansa ve normal zamana oranla daha fazla et tüketilse iyi olabilirdi, diye

* "*Spekulatius*" ve "*Lebkuchen*": Özellikle Noel zamanında üretilen yiyecekler olduğu için, erkenden piyasaya sürülmesi, yukarıda da görüldüğü gibi birçok kişi açısından olumsuz değerlendirilir.

düşünür. Sonuç olarak, biz Müslüman değiliz, der. Yaşadığı kültürel farklılığı, kendi içinde bir mantığa oturtan Mustafa, böylece kültürlerarası bir bağ kurar.

Çocuklukları birlikte geçen Mustafa'nın kuzeni Emre, İstanbul'da İngilizce ve Almanca öğrenimi görmektedir; ancak o dönemi Freiburg'ta geçirecektir. Almanya'da iken Mustafa ile internet üzerinden konuşur. Ona Almanya'daki izlenimlerini anlatır. Freiburg'un İstanbul ve Londra'ya göre oldukça küçük olduğunu, her yere yürüyerek gidilebileceğini, buna rağmen büyük şehirde olan her şeyin burada bulunduğunu söyler. Alkolün ve organik sebzenin ucuz olduğunu dile getirir. Tek başına dışarıya çıktığında kimsenin ona garip bakmadığını söyler. Birkaç bara gittiğini; ancak kimsenin gösteriş peşinde olmadığını gözlemlediğini söyler. Orada sanki zenginler için gece hayatı yokmuş gibi göründüğünü ya da zenginlerin zenginliklerinin görünmediğini belirtir. Bununla birlikte, oldukça garipsediği dilsel bir konuya değinerek, insanların her zaman "*achso*"* deyişini anlatır:

> "Biri bir şeyi anladığında "achso", anlamadığında "achso", beklediğinden farklı bir şey olduğunda "achso", biriyle dalga geçtiğinde "achso", şaşırdığında "achso", bir şeyi unuttuğunda "achso", aklına bir şey geldiğinde "achso", bir şeye inanmadığında "achso", inandığında "achso", ironik olmak istediğinde yine "achso" diyor.
> Ach so (Öyle mi?).
> Evet. Sihirli bir kelime ya da ona benzer bir şeymiş gibi, sürekli bunu söylüyorsunuz" (W.H.i.w.z.M., 3/3).

1960'lı yıllarda kendi memleketlerinde bulamadıkları bir şeyi aramak üzere, kara yolundan Hindistan'a, Nepal'e ya da Tayland'a giden hippilerin, serserilerin, maceraperestlerin buluşma yeri olan Pudding Shop, yıllar sonra 2014 yılında da, Amerikalı turistlerin uğrak alanı olmuştur. Burada göçün değişen şekliyle birlikte, Pudding Shop'un farklı zamanlarda farklı kültürlerin kesişme noktası olduğunu söylemek mümkündür.

Mustafa, İstanbul'da sokaklarda kedilerin bulunmasından ve insanların onları beslemesinden bahseder. Bunun sevgiyle ilişkisi olduğunu dile getirir. Almanya'da sokağa kedi maması değil, sadece kışın tuz döküldüğünü belirtir. Recep ise, Türkiye'de önceden hayvanlara eziyet edildiğini; ancak modernleşen insanın yalnızlaştıkça sevgisini göstermek için hayvanlara yöneldiğini söyler; ancak bunun sebebinin modernleşme veya yalnızlık olmadığı açıktır. Almanya'da insanlar, genellikle evlerde hayvanlarıyla yaşar veya hayvanlar barınaklarda yaşamlarını sürdürür. Türkiye'de ise, insanların hayvanlarla evlerinde yaşamadığı; ancak sokaktaki hayvanları besledikleri belirtilir. İki ülke arasında, sokak hayvanlarına yönelik tutum farklılık gösterir.

Mustafa, İsa ile McDonald's'a gidecektir. İsa, dışarı çıkmak istememektedir. Mustafa, "beni bu kadar küçük bir şey için kırma" (W.H.i.w.z.M., 22/2), diyerek İsa'yı ikna etmeye çalışır. Mustafa, bu ifadeyi Türkiye'de öğrenmiştir, Almanya'da böyle bir yaklaşımla insanın bir şey yaptırmaya çalışması işe yaramayacaktır.

McDonald's'ta türk usülü kahvaltı ve sarımsaklı sosis bulunması, küreselleşmenin ve küyerelleşmenin yansımasıdır. McDonald's, tüm kültürlerin taşıyıcısı olarak her yerdedir.

Kimlik Arayışı ve Aidiyet:

Günümüzde kimliğin tek bir aidiyetle ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Artık merkezini yitirmiş bir kimlik gerçekliği bulunmaktadır. Bu nedenle, tek kimlikten kopuş, çeşitli kimliklerin iç içeliği, çoğul kimlikler ve melezlik tartışmaları devam etmektedir. Merkezi olmayan bu dünyada, yerleşiklik değil; hareket ve farklılık ön plana çıkmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, farklı hakikat sahaları, farklı hayat görüşleri ve farklı varoluş tabakaları kimlikleri çoğul bir noktaya taşımaktadır. Eserde, çeşitli açılardan aidiyeti bu çoğul kimlikler bağlamında değerlendirmek gerekir.

---

* *Ach so*: ya, demek öyle, anlıyorum, gibi kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlara gelen bir ifadedir.

Krishna Mustafa, Emre'nin ev arkadaşı İsa ile tanışır. İsa, ona neden İstanbul'a geldiğini sorar. O da kimliğini bulmak için geldiğini söyler. İsa, "Kimliğini mi?" diye sorar ve sanki Mustafa bir şaka yapmış gibi güler. Mustafa, kız arkadaşı Laura'nın ona kimliğini, köklerini bulması gerektiğini söyleyişini hatırlar. 24 yaşında olmasına rağmen, kendini aramaya hiç başlamadığından yakınır. Türkiye hakkında, babası hakkında veya kökleri hakkında hiçbir bilgisi olmadığını ve hayatın neresinde olduğu hakkında bir fikri olmadığını dile getirir. Bir bakış açısı geliştirmesi gerektiğini ve bu şekilde onunla birlikte yaşayamayacağını söyler. İnsanların bir yere ait olması gerektiği ve kim olduğunun bilincinde olması gerekliliği, Mustafa'ya kız arkadaşı Laura tarafından hatırlatılır. Mustafa ise, henüz kimliğini bulmadığının dile getirilmesine güler; çünkü kimliğini bulması için önce onu kaybetmiş olması gerektiğini düşünür, oysa o böyle bir eksiklik hissetmez. Tüm bunlara rağmen Mustafa, kimliğini bulmak için İstanbul'a gelmiştir.

Hava çok sıcak olduğu için rastalı saçları Mustafa'yı daha çok rahatsız eder. Saçlarını kestirmeye karar verir ve kafa derisi güneşe direkt maruz kalmasın diye, beyaz bir takke alıp kafasına geçirir. Bu görüntüsüyle muhafazakâr bir Müslüman'a benzemektedir. Sultan Ahmet'e gidip turistlerin değil, namaz kılmak isteyenlerin girişinden içeri girer. Turistlerin olduğu yerde çok sıra vardır ve Mustafa'nın bu görüntüsü onun bir Müslüman olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Kendisi namazın nasıl kılındığını bilmemektedir. Sadece secde etmenin, selam vermenin ve namaz sonunda edilen duanın hareketlerini bilmektedir. Secdede durur ve bu hareketin, Allah'ın onu her taraftan gördüğünü düşünerek hoş bir görüntü olmadığı sonucuna varır ve sırt üstü uzanarak yogada sıkça yapılan köprü hareketi yapar. Bu şekilde bu dünya ve öteki dünya arasında bir köprü oluşturduğunu düşünür. Mustafa'nın dini açıdan da bir aidiyeti yoktur. Burada dikkat edilmesi gereken Mustafa'nın neredeyse tüm olaylar karşısındaki benzer tutumudur. Camiden çıkarken şöyle der: "Tanrı'ya verebileceğim her şeyi vermeye çalıştım (…)" (W.H.i.w.z.M., 3/8). Ulusal kimlikler karşısında, çoğul kimliğin ön plana çıktığı eserde, dini anlamda da böyle bir çoğulluk oluşturulmaya çalışılmıştır. Mustafa, daha sonra, Eyüp Sultan'a gittiğinde Ali isminde sakallı ve siyah takkeli biri Mustafa'yı görür ve tanır. Camide dua ederken onu görmüştür. Mustafa'nın iyi niyetli olduğunu; ama namaz kılarken hatalar yaptığını, telefonuna yükleyeceği iki uygulama ile namaz kılmayı öğrenebileceğini ve namaz saatlerini kaçırmayacağını söyler. Mustafa uygulamaları indirir ve namaza başlar. Bununla birlikte kendini Müslüman olarak nitelemez. Anneannesinden dolayı, çocukların kilisede ilk kez ekmek ve şarap aldığı komünyona katılmış olan Mustafa, Hıristiyan da değildir. Annesi Hindu olan Mustafa, Hindu da değildir.

Krishna Mustafa, "*Hymnosomnie*" hastalığına sahiptir. Bu hastalık, Milli Marş Duyunca Uyuma Hastalığı anlamına gelir. Gerçek yaşamda böyle bir hastalık bulunmaz; ancak Mustafa'nın hiç bilmediği milli marşlarda dahi uykuya dalması ve dolayısıyla hiçbir milli marşı bilmemesi, kimliği açısından anlamlıdır. O, köprünün üzerinde yürüyenlerden değildir. Laura, bunun bilinçaltında yatan bir fobiden kaynaklandığını ve bunun sebebini bulması gerektiğini söyler. Mustafa ise, istediği zaman uykuya dalabilme imkânını, tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak görmez.

Mustafa'nın, Laura ve kimlik arayışı ile ilgili olduğunu sandığı; ancak gazetecinin terör ve İslam'la ilgili yaptığı röportaj sonrasında yayımlanan radikal İslamofobik yazının ardından Hase, Mustafa'yla internet üzerinden görüşür. Hase'nin yanındayken çektikleri bir vidyoyu komik buldukları için internete yüklerler. Burada rap söyleyen Mustafa, çıkan yazıya göre artık bir rapçidir. Kendisi bundan rahatsızlık duymaz; çünkü böylelikle tıklanma sayısı artmıştır. Yazıyı sildirmek isteyen Hase ise, rapçi kalmak demenin cihatçı kalmak demek olduğunu ve Almanya'da cihadın ne olduğunun bilinmediğini, "kutsal savaş" olarak çevrildiğini ve bunun da gerçekte çok fazla çaba ve stres olduğu anlamına geldiğini söyler. Mustafa için, başkalarının ona giydirmeye çalıştığı kimliğin bir önemi yoktur. O başka bir yolda ve başka bir arayıştadır.

Mustafa, kendini Alman mı Türk mü hissettiğini soran Nesrin'e; "Kendimi Türk olarak hissettiğimi sanmıyorum," (W.H.i.w.z.M.,13/21) der; ancak Alman da hissetmemektedir. Almanya'da Elmar isminde zihinsel engelli bir çocuk olduğunu ve kendisi bu engelinin farkında olmadığı için, bunun onun için kötü bir şey olmadığını dile getirerek, kendisinin de uluslara yönelik benzer bir durum içinde olabileceğini aktarır. Bu, kendisi için kötü değildir; ama insanlar bunu garip bulur. Mustafa, kimlik arayışında ulusal kimliklerin ötesindedir, o "ölümcül kimliklere"[1] karşıdır. Vatan algısı oluşmamış, bu nedenle bir yere böyle bir aidiyet hissetmemektedir. Postmodern çoğulculuğun çeşitli yönlerini, Mustafa'nın kimliklere bakışında görmek mümkündür.

Eserin genelinde söz konusu olan kimlik arayışı, tüm kimliklerin kabul edilmesi veya hepsinin reddedilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşır. Özellikle ulusal sınırların erimesi ile ulusal kimliklerin de anlam değişmesine uğradığının aktarıldığı görülür. Ulusal kimlik anlayışı, tüketim ve yaşam tarzı odaklı kimlik anlayışına dönüşmüştür.

'Öteki'ne Bakış:

Günümüzde, küreselleşme ile birlikte, neredeyse her ülkenin göç alan bir ülke noktasına geldiği düşünülecek olursa, çokkültürlülüğün ve kültürlerarasılığın önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bununla birlikte, yerlinin yabancıya bakışı, yabancının yerliye bakışı, yerlinin yerliye bakışı ve yabancının yabancıya bakışı farklılık göstermektedir. Bir tarafta, tüm kültürlerin kucaklanması dile getirilirken, diğer tarafta 'öteki'ne yönelik olumsuz düşünce ve davranışlar devam etmektedir. Eserde, bu bakış çeşitli açılardan ele alınmıştır.

Mustafa, Almanya'da iken, rastalı saçları nedeniyle birçok kez aranmıştır. Laura, birçok yere dilekçeler yazıp bundan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş; ancak beklenen yanıt gelmemiştir. Mustafa'nın Alman pasaportuna sahip olması değil, saçları ve fiziksel özellikleri önemlidir. Sonunda, mayoyla yolculuk yapmaya başlayan Mustafa için bu, işini kolaylaştıran bir çözüm olur. Memurlar uyuşturucu ararken, o saçlarına şekerleme, madeni para vb. koyarak onları şaşırtmaya çalışır.

Mustafa ile Facebook üzerinden bir röportaj yapılacaktır. İstanbul'a kimliğini bulmaya gelen Mustafa, sakallı ve saçsız görünümü, yağmurda ıslanmamak için bir silah dükkânına sığınması sebebiyle oldukça yanlış anlaşılmıştır. Kimliği hakkında kendisinin henüz bir fikre sahip olmadığı Mustafa, diğerleri tarafından terörist ilan edilecektir. Burada, İslam'a ve Hz. Muhammed'e yönelik, aşırı İslamofobik tavır dikkat çeker.

Mustafa, Nesrin'le görüşür. Nesrin, Almanya'da rahiplerin genç erkek çocuklarını taciz ettiğini, kendisi olsa çocuğu küçükken Mustafa'nın anne-babasının yaptığı gibi Almanya'ya gitmeyeceğini, boşanmaların ve sonradan evlenmelerin orada yaygın olduğunu, çocukların 18 yaşına geldiğinde ailelerinden ayrıldığını ve ailelerin çocukları ile o yaştan sonra ilgilenmediğini söyler. Nesrin, Almanya'ya gitmemiş; ancak Amerika'ya gitmiştir ve iki yerde de bu durumların benzer olduğunu düşünmektedir. "Kendi çocuklarını derin dondurucularda donduruyorlar ya da onların açlıktan ölmelerine izin veriyorlar veya açlıktan ölmelerine izin verdikten sonra donduruyorlar. Bu, Almanya'da da oluyor mu?" (W.H.i.w.z.M., 13/18) Evet, bu Almanya'da da oluyordur. Nesrin, insan ilişkilerinin zayıflığından ve insanların bu davranışlarından rahatsızdır. Burada da yapılan genellemeler nedeniyle oksidentalist bir bakış açısı görülür. Olumsuz davranışlar ve kültürel farklar, genellemeler üzerinden ve önyargıyla aktarılmıştır.

Mustafa, insanların birbirini tanımamasının korku ve düşmanlığa sebep olabileceğini dile getirerek yabancı düşmanlığının kökenine inmiş gibidir. İnsan, her zaman bilmediğinden,

[1] Konuyla ilgili bkz. Maalouf, Amin. *Ölümcül Kimlikler*. çev. Aysel Bora. 37. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

tanımadığından korkar; çünkü farklılıklarımıza rağmen bir arada yaşayabilmemizin ön koşulu, birbirimizi anlamaktır ve bunun için de iletişim kurmak zorunludur.

Görüldüğü gibi, Özdoğan'ın eseri, *"Türkler Almanya'da"*da görülen misafir işçi sorunları ve ilk kuşak problemlerinden ve *"Tehlikeli Akrabalık"*ta dile getirilen iki kültür arasında kalma ve yersiz yurtsuzluk gibi konulardan farklı olarak göçün ve göçmenin günümüzdeki durumuna yönelik oldukça geniş açıklamalar içerir.

Sonuç

Günümüzde iletişim araçlarının yaygınlaşması ve ulaşım maliyetlerinin azalması ile göçün bilinen anlamının ötesinde bir noktaya taşındığını söylemek mümkündür. Göçü artık basitçe, "insanların bir yerden başka bir yere hareketi" şeklinde tanımlamak yeterli olmayacaktır; çünkü her şeyin "akışkan" olduğu bu çağda, sadece insanların değil bilginin, metanın ve neredeyse mevcut olan her şeyin hareket halinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, göçün ve göçmenin klasik anlamının kültürel farklara yapılan vurgu ve kültürlerarasılığın gerekliliği ile aşılmaya çalışılması da tam olarak gerçekleşmemiştir.

"*Türkler Almanya'da*" adlı eserde, göç ve göçmene yönelik ele alınan konuların; göç öncesi durum ve göçe sebep olan durumlar, gurbete yolculuk, vatan hasreti, iki ülke arasındaki zıtlık ve yeni yaşama yabancılık, zor çalışma koşulları ve misafir işçi problemleri, yetersiz Almanca bilgisi, yabancılara yönelik olumsuz bakış açısı ve Türklerin davranışlarında görülen aksaklıklar olduğu görülmüştür.

İkinci kuşak örneklemi olarak seçilen "*Tehlikeli Akrabalık*"ta, Zafer Şenocak'ın göç ve göçmen bağlamında ele aldığı konuların ikinci kuşak göçmenlerin sorunlarıyla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, eserde göç olarak misafir işçi göçü ve dönemi işlenmemiş, ikilikler (kimlik bağlamında üç aidiyet söz konusudur) arasında olan Sascha Havas, farklı bir tarihle ve göç kurgusuyla ilişkilendirilerek aktarılmıştır. İkiliklerin aktarılması konusunda edebiyatın yansıtmacı yönüne ağırlık verilmiş, eserin sonunda kendini evinde hisseden Sascha Havas ile üç kimlik ve kültür arasında bir köprü kurulmuştur. Bu durumu da edebiyatın yansıtma işleviyle ilişkilendirmek mümkündür; ancak yazarın kendisinin bir Köprü Edebiyatı'ndan (*Brückenliteratur*) bahsettiği dikkate alınırsa, bunu edebiyatın gerçekliği üretmesi olarak okumak mümkün olur.

İkinci kuşak temsili olarak ele alınan eserde, göç ve göçmene yönelik; uyumla ilişkili olarak göçmen grubun ve hâkim toplumun tutumu, çokkültürlülüğün imkânı, köklerinden koparılmışlık ve yabancılaşma, Türkiye ve Almanya arasındaki fark, yersiz yurtsuzluk ve vatan arayışı ile aidiyet ve kimlik arayışının hâkim olduğu görülmüştür.

Günümüze yaklaştıkça kültürel farklılıkların, çoğulluğun ve iç içeliğin edebiyatta yansımasını bulması gerektiğini düşünmek şaşırtıcı değildir. Postmodern dönemde, edebiyatta çokluğun esas olduğu görülür. Üçüncü kuşak eserlerinden olan "*Wieso Heimat, ich wohne zur Miete*"de de, göç ve göçmenliğe yönelik böyle bir çoğulluğun bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle, göç ve göçmen konularında edebiyatın yansıtmacı işlevi ile karşılaşılmıştır. Bununla birlikte, yazarın ideolojik açıdan açıkça görülen taraflı tutumu, subjektif gerçeklik olarak değerlendirilmiştir.

Göç ve göçmen kavramları bağlamında eserin; kültürel farklılıklar ve kültürlerarasılık, kimlik arayışı ve aidiyet, kimlik krizi ve ötekine bakış konularına yoğunlaştığı görülmüştür. Almanya ve Türkiye arasındaki, sosyal yaşamda ve insanların davranış şekillerinde görülen çeşitli kültürel farklılıklar aktarılmıştır. Eserde, farklı bakış açılarına ve görünümlere sahip insanların bir aradalığı; ulusal, dini vb. kimlikler bağlamında çoğulluk, her yere ait olma ve hiçbir yere ait olmama gibi postmodern dönem konuları ile karşılaşılmıştır. Almanya'da veya Türkiye'de yaşayan insanların kimilerinde yola çıkma sebebi, kimlerinde yola çıkma hayali, kimilerinde ise yola çıkmış olmanın oluşturduğu kimlik krizleri görülmüştür. Genel olarak yerli ve yabancı bağlamında bir "öteki"nden bahsetmek mümkün olsa da, insanların sadece ulusal aidiyetten

kaynaklı bir ötekileştirme içinde olmadığı, herhangi bir özelliği ile kendinden olmayan karşısında farklı bir tavır sergilediği dikkat çekmektedir.

Üç kuşak yazarları açısından bakıldığında; Bekir Yıldız'ın Türkçe, Zafer Şenocak'ın hem Türkçe hem Almanca, Selim Özdoğan'ın ise sadece Almanca yazdığı görülür. Bu durum, Türkçe'den Almanca'ya bir geçiş olduğunu gösterir. Bununla birlikte, dilde yaşanan bu dönüşümün birçok açıdan bilgi verdiği de görülür. İlk kuşak için vatan Türkiye iken, ikinci kuşakta iki ülkenin de vatan olarak görülmesi söz konusudur. Üçüncü kuşak açısından vatan kavramının bir karşılığı olmadığı dile getirilir, bunu Özdoğan'ın diğer eserlerinin içeriği ile de ilişkilendirmek mümkündür. Göç ve göçmen konuları, yazarın tüm eserlerinde konu edilmez. Bu, her yerde olmak ve hiçbir yerde olmak anlamına da gelir.

Birinci kuşakta, Almancanın eksikliği sorunu, sonraki kuşaklarda aşılır; ancak sonraki kuşaklarda Türkçe, yetersiz hale gelir. Birinci kuşak, her yerde Türk olarak kabul edilmekle birlikte, Almanya'da Türk olmalarının önünde, güçlü bedenlere sahip "misafir işçi" olmaları durur, sonraki kuşaklar hem Alman hem Türk veya ne Alman ne de Türk olarak kabul edilir. Dolayısıyla, birinci kuşak açısından uyum söz konusu değilken, ikinci ve üçüncü kuşak açısından uyumun etkileri görülmekle birlikte, Alman doğmayanın Alman olamayacağı düşüncesinin yansıması görülür. Türkiye'de ise Alman olarak değerlendirilmeleri, toplumun göçmenlere yabancılaştığını gösterir. Bununla birlikte, zıtlıklarla beslenen modern düşünce ve ulus devlet anlayışı bağlamında tek bir kimliğe bağlılık esastır. Postmodernist düşüncede ise çoğulluk ve iç içelik kabul görür. Bu nedenle, aidiyet hissi, kimlik arayışına ve sonra çoğul kimliklere evrilir. Birinci kuşakta, iki ülke arasındaki zıtlık, şaşkınlık ve yabancılaşma ile karşılanırken; ikinci kuşakta iki ülkeye de yönelik aynı bakışa dönüşür. Üçüncü kuşakta ise, iki ülkenin de olumsuz yönleri eleştirilir; ancak yine de bir taraf tutulduğu görülür.

Görüldüğü gibi, üç kuşak bağlamında göç ve göçmen kavramlarının olgusal gerçekliği ve bunun edebiyattaki yansıması belirli bir noktadan yola çıkılarak çok farklı bir noktaya taşınmıştır. Günümüzde, çoğul kimliklerin kabulü söz konusu olsa da bunun olgunlaşması için zamana ve zihinsel sınırların aşılmasına ihtiyaç vardır. Bu konu insanın veya toplumların, diğerlerine yönelik tutumlarının -modern dönemle özdeşleşen bir anlayışla- onu bir "öteki" olarak değerlendirip kendinde bulunmadığını iddia ettiği olumsuz özellikleri mi ona atfettiği yoksa, -postmodernist bir bakışla- kültürlerin farklı olabileceği ve herkesin huzur içinde yaşama hakkı olduğu fikrinden yola çıkıp farklılıklarla iletişime geçmenin gerekliliğine inanıp inanmadığı ile ilişkilidir. Şüphesiz, klasik "öteki" anlayışı tamamen ortadan kalkmış değildir, farklılıklara bakış belki de hiçbir zaman arzu edildiği noktaya ulaşmayacaktır. Entegrasyon adı altında asimilasyon çabalarının devam ettiği, hayatlarını kurtarmak için tehlikeli sularda yüzen mültecilere kapıların kapatıldığı ve her geçen gün başka başka sınırlar belirlenip başka başka duvarların inşa edildiği şu dönemde, geleceğe dair umut beslemek belki de doğru olmayacaktır. Bununla birlikte, göçmenlerin hedef ülkenin başarılı milli sporcuları olmaları, politikada söz sahibi olmaları, çeşitli branşlarda göçmen sanatçıların ve bilim insanlarının bulunması, göç politikalarında görülen değişimler, insanların birbirine karşı daha ılımlı ve anlayışlı yaklaşmaya çalışması da ilerisi için umut etmekte fayda olabileceğini göstermektedir.

REFERENCES

- Abadan-Unat, N. *Bitmeyen Göç*, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Abadan- Unat, N. *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. 3. Basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Aigner, P. *Migrationssoziologie Eine Einführung*. Weisbaden: Springer Fachmedien, 2017.
- Alver, K. (ed.) *Edebiyat Sosyolojisi*. 3. Baskı. Ankara: Hece Yayınları, 2012.

- Aybek, Can, M.. Politics, Symbolics and Facts: Migration Policies and Family Migration from Turkey to Germany, *Perceptions Journal of International Affairs*. Summer 2012, Vol: XVII, No:2, pp. 37-59.
- Berger, J.- Mohr, J. *A Seventh Man*. Brooklyn: Verso, 2010.
- Boyacı, İ. "Pazarkaya Örneğinde Göçmen Türk Aydınının Kimlik Problemi ve Bu Problemin Çözümü", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/2 Spring 2010, s. 878- 896.
- Castles S.- Miller M. J., *Göçler Çağı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Dalak, Ö. *Güncel Gelişmeler Işığında AB Göç Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2018.
- Demiryürek, İ. *Almanya Entegrasyon Politikası ve Hamburg Örneği*. Uzmanlık Tezi, Ankara, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2012.
- Düvell, F. *Europäische und Internationale Migration*, Hamburg: Lit Verlag, 2006.
- Hanewinkel, V.- Oltmer, J. *Länderprofil Deutschland*. Herausgeber: Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS) der Universität Osnabrück, Neuer Graben 19/21, 2017.
- Hogg, M., A.- V., Graham, M.. *Sosyal Psikoloji*. çev. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez. 7. Basım. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2014.
- İçduygu, A. "50 Years after the Labour Recruitment Agreement with Germany: The Consequences of Emigration for Turkey". *Perceptions Journal of International Affairs*, Summer 2012, Vol: XVII, No: 2, pp. 11-36.
- İçduygu, A.- Erder, S.- Gençkaya, Ö. F. *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*. MiReKoç Proje Raporları 1/2014, TÜBİTAK 1001_106K291, Eylül 2009.
- Karakuş, M. "Çok Boyutlu Bir Göç Serüveni: Aras Ören'in "Berlin Üçlemesi"". Kuruyazıcı, Nilüfer- Karakuş, Mahmut, *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler,* s.115- 127. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Kaya, A. *İslam, Göç ve Entegrasyon Güvenlikleştirme Çağı*, çev. Nur Yasemin Ural. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Kuruyazıcı, N. "Türkische Migrantenliteratur unter dem Aspekt des 'Fremden' in der deutschsprachigen Literatur" (1991). *Wahrnehmungen des Fremden*. s.13-27.İstanbul: Multilingual Yayınları, 2006.
- Kuruyazıcı, N. "Almanya'da Oluşan Yeni Bir Yazının Tartışılması". Kuruyazıcı, Nilüfer- Karakuş, Mahmut, *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler,* s. 3-24. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Kuruyazıcı, N. "Die Entwicklung neuer Identitätsbilder in der deutschsprachigen Literatur von Autoren türkischen Ursprungs" (2003). *Wahrnehmungen des Fremden*. s.1379-92.İstanbul: Multilingual Yayınları, 2006.
- Maalouf, A. *Ölümcül Kimlikler*. çev. Aysel Bora. 37. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Özdal, B. "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci Bağlamında Avrupa Birliği'nin Göç Politikası ve İstihdam Stratejisi". *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt:10, Sayı:3, 2008, s.91-121.
- Özdogan, S. *Wieso Heimat, ich wohne zur Miete*. Innsbruck: Haymon, 2016.
- Park, R. E. İnsan Göçü ve Marjinal İnsan. *Yabancı Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik,* Der: Levent Ünsaldı. Ankara: Heretik Yayınları, 2016. (69-82).

- Schmitz, H. *Von der nationalen zur internationalen Literatur Transkulturelle deutschsprachige Literatur und Kultur im Zeitalter globaler Migration*. Rodopi B.V., Amsterdam – New York, NY 2009.
- Şeker, B., D. "Göç ve Uyum süreci: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme". *Göç ve Uyum*, der. B.Dilara Şeker, İbrahim Sirkeci, M. Murat Yüceşahin. s. 11-26. London: Transnational Press, 2015.
- Şenocak, Z. *Tehlikeli Akrabalık*. İstanbul: Alef Yayınevi, 2006.
- Tanverdi- Dernac, N. İ. *Immigration Politics in Germany Civil Society and Problems of Immigrants.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Todaro, M. P.. "Internal Migration in Developing Countries: A Survey". *National Bureau of Economic Research.* 1980-Vol ISBN: 0-226-18027-1, PP. 361-402.
- Türker, D.- Yıldız, A. "Göçmenlerde Sosyo-Psikolojik Entegrasyon Analizi", *Göç ve Uyum*, der. B.Dilara Şeker, İbrahim Sirkeci, M. Murat Yüceşahin. s. 27-38. London: Transnational Press, 2015.
- Uyanık, G. "Tartışmaların Odağında Yer Alan Bir Yazın: 'Göçmen Yazını'. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 22, s. 113-120. Erzurum, 2003.
- Wickramasinghe, A.A.I.N.- Wimalaratana, W. "International Migration and Migration Theories". *Social Affairs: A Journal for the Social Sciences*, 2016, Vol.1, No:5, pp.13-32.
- Yıldız, B. *Türkler Almanya'da*. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1966.
- Zengin, D. *Alman Edebiyatı 19. Yüzyıldan Günümüze Kadar Edebi Devirler, Önemli Yazarlar, Eserleri ve Eserlerden Okuma Parçaları*. Ankara: Pelikan Yayınları, 2011.

WEB REFERENCES

- https://www.kartepezirvesi.com (10.02.2019)
- Salim, M. (19 Eylül 2011a). "Almanya'da Göçmen Edebiyatı", *Yeni Hayat*, Erişim Tarihi: 12.02.2019. https://www.yenihayat.de/2011/09/19/almanya%E2%80%99da-gocmen-edebiyati/
- Salim, M. (1 Ekim 2011b). "Almanya'da Göçmen Edebiyatı (2)", *Yeni Hayat*, Erişim Tarihi: 12.02.2019. https://www.yenihayat.de/2011/10/01/almanyada-gocmen-edebiyati-2/
- Türk Dil Kurumu. "Göçmen". Erişim: 10.02.2019. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c54deb5ced015.45175811